

การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วง พ.ศ. 2481-2487

แนวคิดและนโยบายการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

แม้ว่าการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะมีช่วงระยะเวลาเกิดขึ้นเพียง 5 ปีเศษ แต่ก็ในช่วงระยะเวลาที่ได้รับขนานนามว่า เป็นยุคทองของการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในเมืองไทย (สมชัย วุฒิปรีชา 2514: 2) คำกล่าวเช่นนี้มีที่มาจาก การที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้แก่พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือทั่วประเทศขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างแพร่หลาย ทำให้มีผลคือสามารถลดจำนวนผู้ไม่รู้หนังสือลงได้จำนวนหนึ่งอย่างรวดเร็ว ดังนั้นจึงย่อมเป็นที่น่าแปลกใจว่า รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีความจำเป็นเพียงไรจึงต้องเร่งจัดการศึกษาผู้ใหญ่ ในขณะที่ช่วงสมัยนั้น ประเทศไทยกำลังประสบกับภาวะของสงครามโลกครั้งที่ 2 (Watsan 1980: 112)

การดำเนินงานดังกล่าวแม้จะเป็นลักษณะต่อ เนื่องจากการรับช่วงนโยบายการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลชุดพระยาพหลพลพยุหเสนา คือ "จะพยายามจัดให้ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้และรู้หน้าที่พลเมือง" แต่เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นอย่างเป็นทางการ ขอบเขตจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้แต่เดิม คือ จัดให้พลเมืองรู้หนังสือและรู้จักหน้าที่พลเมือง ก็ได้รับการเพิ่มเติมอีก 2 ประการ คือ เพื่อส่งเสริมอาชีพ และเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ (กระทรวงธรรมการ 2483: 13)

การเพิ่มขอบเขตของจุดมุ่งหมายดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของรัฐบาลในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ว่า รัฐบาลต้องการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้มีส่วนรองรับและสนับสนุนนโยบายของรัฐในขณะนั้น ขณะเดียวกันรัฐบาลก็ตระหนักว่าจำนวนพลเมืองที่รู้หนังสือนั้น เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงระดับความเจริญของชาติ ดังนั้นเมื่อชาติกำลังอยู่ในภาวะของการสร้างชาติให้เจริญและยิ่งใหญ่ รัฐบาลจึงมีความจำเป็นต้องจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้แพร่หลายเพื่อเพิ่มจำนวนผู้รู้หนังสือ

(ไทยใหม่: 3 กันยายน 2486) ซึ่งทั้งนี้ได้มีการเทียบเคียงกับประเทศอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่นซึ่งในขณะนั้นมีจำนวนผู้ไม่รู้หนังสือไม่ถึงร้อยละ 1 แต่ประเทศไทยมีจำนวนผู้ไม่รู้หนังสือถึงร้อยละ 68.8 (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "ส่งคำแถลงนโยบายการดำเนินการศึกษาในที่ประชุมอำเภอ")

สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นภายในประเทศ คือ การได้รับดินแดนคืนจากประเทศฝรั่งเศส ทำให้รัฐบาลคำนึงถึงความ เป็น เอกภาพมากขึ้น มีการเร่งรัดจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในดินแดนเหล่านี้ เพื่อรวมพล เมืองที่มีเชื้อชาติไทยทั้งหมดให้มาอยู่ภายใต้อำนาจรัฐบาลเดียวกัน และเพื่อถ่ายทอด ภาษาและวัฒนธรรมโดยผ่านทางการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้พล เมืองในดินแดนดังกล่าวกลับคืนมา เป็น คนไทยโดยเร็วที่สุด

เมื่อภาวะของสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ทวีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อประเทศไทย โดยตรง การศึกษาผู้ใหญ่เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ได้รับผลกระทบดังกล่าวในการดำเนินงาน กล่าวคือ รัฐบาลได้ประกาศนโยบายการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ใหม่ใน พ.ศ. 2485 ว่า "จะกวาดขันให้ผู้ใหญ่ ที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้ เข้าใจหน้าที่พลเมืองและ เป็นกำลังส่งเสริม นโยบายของรัฐบาลให้เหมาะสมกับกาลสมัย" (ทจช., ม.ท. 2.2.10/7, "คำแถลงนโยบาย ของคณะรัฐบาลชุดใหม่ 2485") ชัดเส้นได้โดยผู้เขียน ดังนั้นจึงมีการรณรงค์จัดการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อนำไปตอบรับกับกิจกรรมที่รัฐบาลได้ เน้นให้พล เมืองปฏิบัติ โดยเฉพาะนโยบายทางด้านวัฒนธรรม เพื่อ เตรียมพร้อมกับภาวะ เหตุการณ์ข้างหน้าที่จะ เกิดขึ้น

การเปลี่ยนแปลงการใช้ตัวอักษรไทยในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2485 เป็นแรงผลักดันสำคัญประการหนึ่งต่อการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นอย่าง เร่งรัด เพื่อ เผยแพร่แบบแผนการใช้ตัวอักษร แบบใหม่ให้ เป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน และเป็นเครื่องมือที่จะสร้างเอกภาพให้มีความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับของรัฐให้เกิดขึ้นด้วย ทั้งนี้ เป็นที่น่าสัง เกตว่าจุดหมายของการดำเนินงานดังกล่าวมีลักษณะที่ คล้ายคลึงกับประเทศตุรกีที่กำหนดให้ใช้ตัวอักษรใหม่ คือ ตัวอักษรโรมัน เป็นตัวหนังสือประจำชาติ ใน พ.ศ. 2471 โดยมีวัตถุประสงค์คือ ต้องการรวม เชื้อชาติให้ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องจาก ประเทศตุรกีมีพล เมืองที่มีชนต่าง เชื้อชาติกันเป็นจำนวนมาก

การศึกษาผู้ใหญ่ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นปัจจัยนำพาประเทศไปสู่ความเจริญ การสร้างเอกภาพ และเป็นเครื่องมือที่จะตอบสนองนโยบายเฉพาะหน้าของรัฐ

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงระยะแรก พ.ศ. 2481-2484

การดำเนินงานนั้น เริ่มด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาการศึกษาผู้ใหญ่ชุดใหม่ขึ้นเพื่อวางโครงการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ แต่ส่วนใหญ่แล้วก็คือกรรมการชุดเดิม คือ พล.ร.ต. หลวงสินธุสงครามชัย เป็นประธานกรรมการ คณะกรรมการ ได้แก่ พล.ร.ต. หลวงพิบูลสงคราม พ.อ.หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ หลวงประดิษฐมนูธรรม และหลวงวิจิตรวาทการ นอกจากนี้แล้วได้ถอนออกเสียผู้หนึ่ง คือ พ.อ.หลวงชำนาญยุทธศิลป์ และแต่งตั้งนาวาอากาศเอกเทียบ เก่งระดมยิง เป็นคณะกรรมการแทน คณะกรรมการชุดนี้ได้เริ่มงานด้วยการพิจารณาโครงการที่ค้างไว้จากรัฐบาลสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนา คือ กำหนดวางแผนงานโดยยึดถือหลักการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในต่างประเทศ และเริ่มมีลักษณะที่มีทิศทางชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะได้นำเอารายงานเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ซึ่งได้ทยอยส่งเข้ามาของนายบุญช่วย สมพงษ์ เจ้าหน้าที่ซึ่งรัฐบาลได้ส่งไปดูงาน ณ ต่างประเทศมาพิจารณาประกอบ โดยเฉพาะวิธีการของประเทศเพื่อนบ้าน อาทิ จีน ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ อินเดีย ตุรกี อิหร่าน (กระทรวงธรรมการ 2483: 5-11)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการวางโครงการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ตั้งแต่รัฐบาลสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนาและสืบเนื่องถึงรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม แต่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็ไม่สามารถนำโครงการที่ได้วางไว้มาปฏิบัติดำเนินงานอย่างเป็นทางการได้ในทันที เนื่องจากความไม่พร้อมของรัฐบาลและภาวะความจำเป็นที่ต้องรอการกลับจากการดูงานต่างประเทศเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่โดยเฉพาะของเจ้าหน้าที่คือ นายบุญช่วย สมพงษ์ การขาดแคลนบุคลากร จึงเป็นสาเหตุประการหนึ่งของความล่าช้า

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงเริ่มต้นขึ้นอย่างช้า ๆ ในขอบเขตของการพัฒนาบุคลากรในระบบราชการ โดยเสนอหลักการกำหนดระยะเวลาให้บุคคลที่ทำงานในหน่วยราชการต้องสามารถอ่านและเขียนหนังสือไทยได้ภายในวันที่

1 เมษายน พ.ศ. 2484 ส่วนระดับของการผ่อนผันนั้น กำหนดตามตำแหน่งของหน้าที่การงาน เป็นสำคัญ เช่น ผู้ที่มีความชำนาญเป็นพิเศษในกิจการเฉพาะอย่าง ที่ราชการมีความจำเป็นต้องใช้บุคคลดังกล่าว ให้พิจารณาผ่อนผันตามสมควร สำหรับการรับบรรจุข้าราชการหรือคนงานใน ประเภท เงิน เดือนประจำต่อนั้น ให้ถือระดับความรู้ภาษาไทยอ่านออกเขียนได้ เป็นจุดอย่างต่ำ ที่จะได้รับการพิจารณาคัดเลือก และถ้าผู้สมัครมีจำนวนมาก ก็ให้เลือกผู้ที่มีความรู้สูงก่อน ส่วน คนงานที่รับค่าจ้างรายวันบางประเภท เช่น กรรมกรโยธา ให้ผ่อนผันได้ แต่ในการคัดเลือก บรรจุจะต้องพยายามให้ประโยชน์แก่ผู้ที่อ่านออกเขียนได้ก่อน (ทจข., ศธ. 0701.51/9 "กำหนดวิถยฐานะผู้รู้หนังสือไทยและการศึกษาผู้ใหญ่ พ.ศ. 2481-2488")

จากการที่รัฐบาลได้ประกาศกำหนดระยะเวลาที่พลเมืองต้องรู้หนังสือในวงงานรัฐบาล ในขณะที่รัฐบาลยังมิได้จัดตั้งโรงเรียนสอนผู้ใหญ่อย่างเป็นทางการแต่อย่างใด ฝ่ายเอกชน คือ นายผ่อง ไสภณศิริ ได้จัดให้มีโรงเรียนสอนผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือขึ้น ให้ชื่อว่า โรงเรียนสิริสาสน์-วิทยาลัย ตั้งอยู่ ณ ตำบลนครไชยศรี อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร (ทจข., สร. 0201.14/8 "เรื่อง นายผ่อง ไสภณศิริ สมควรได้รับอนุโมทนาจากรัฐบาล") ผู้เรียนในขณะนั้นคือบุคคลที่ ทำงานในหน่วยราชการต่าง ๆ* แม้จะเป็นเพียงส่วนน้อยที่ได้เคลื่อนไหว แต่ก็สะท้อนให้ เห็นว่าได้เกิดการตื่นตัวในการเรียนหนังสือ เพื่อให้อ่านออกเขียนได้ขึ้นบ้างแล้วในกลุ่มบุคคลที่ ทำงานในหน่วยราชการ โดยมีเงื่อนไขของรัฐบาลเป็น เกณฑ์บังคับ

* การดำเนินการสอน เพื่อให้บุคคลที่ทำงานในหน่วยราชการให้รู้หนังสือ โดยนายผ่อง ไสภณศิริ มีหลักฐานดังนี้

ผู้ทำงานในกรมชลประทาน	45 คน
ผู้ทำงานในกรมช่างและทหารบก	24 คน
ผู้ทำงานในกรมยกกระบัตรทหารบก	21 คน
ผู้ทำงานในกรมอัยการ	1 คน
ผู้ทำงานในกรมรถไฟแผนกโรงงานมักกะสัน	4 คน
ผู้ทำงานในโรงงานท่ากระต่ายไทยสามเสน	2 คน
รวม	97 คน

ไม่ปรากฏหลักฐานในตำแหน่งหน้าที่ของบุคคล เหล่านี้

รูปแบบการดำเนินงานการสอนของโรงเรียนสอนผู้ใหญ่ โดย นายผ่อง ไสภศิริ เป็นการสอนที่ไม่เก็บเงินค่าเล่าเรียน สอนเพียงให้สามารถอ่านออกเขียนได้ มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยให้ผู้ที่ทำงานในหน่วยราชการได้รู้หนังสือทันกับระยะเวลาที่รัฐบาลกำหนด จึงนับว่า นายผ่อง ไสภศิริ เป็นบุคคลหนึ่งที่เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา

ความเคลื่อนไหวของรัฐบาลที่จะดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่อย่าง เป็นทางการเกิดขึ้น เมื่อ นายบุญช่วย สมพงษ์ กลับจากดูงานที่ต่างประเทศกลางปี 2482 จึงเริ่มกำหนดการดำเนินงานระยะแรกใน พ.ศ. 2483-2484 ให้เป็นระยะของการเตรียมการทดลองตาม หลักวิชาการที่เจ้าหน้าที่ได้ไปศึกษาดูงานจากต่างประเทศ (บุญช่วย สมพงษ์ 2523:148)

โดยหลักการแล้วก่อนที่รัฐบาลจะดำเนินงานจัดการศึกษาแบบ เป็นทางการทั่วประเทศ สิ่งที่รัฐบาลควรปฏิบัติ คือ การเผยแพร่แก่ราษฎรเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้ราษฎรได้เข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษาผู้ใหญ่ คุณสมบัติที่จะได้รับเมื่อเรียน ทั้งนี้ เพราะการศึกษาผู้ใหญ่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมไทย การที่จะนำมาดำเนินงานกับราษฎรย่อมต้องมีผลกระทบกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างแน่นอน (ดูต่อไปข้างหน้า) แต่ในการปฏิบัติจริง รูปแบบการดำเนินงานที่รัฐบาลได้ดำเนินงาน เป็นขั้นแรก คือ การออกเป็น รัฐนิยม ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พล เมืองดี มีสาระดังนี้

1. ประชาชนไทยจะต้องเคารพยกย่องและนับถือภาษาไทย จะต้องรู้สึกเป็นเกียรติในการพูดหรือการใช้ภาษาไทย
2. ประชาชนไทยจะต้องถือว่า หน้าที่ของพล เมืองไทยที่ประการหนึ่งคือ ศึกษาให้รู้หนังสือไทยอัน เป็นภาษาของไทย อย่างน้อยต้องให้อ่านออกเขียนได้ ประการที่สองประชาชนไทยจะต้องถือ เป็นหน้าที่อันสำคัญในการสนับสนุนช่วยเหลือแนะนำชักจูงให้พล เมืองที่ยังไม่รู้ภาษาไทย หรือยังไม่รู้หนังสือไทย ให้รู้ภาษาไทย หรือให้รู้หนังสือไทยจนอ่านออกเขียนได้
3. ประชาชนไทยต้องไม่ถือ เอาสภาพที่เกิด ภูมิสำเนาที่อยู่ หรือสำ เนียงแห่งการพูดที่แปร่งไปจากท้องถิ่น เป็น เครื่องแสดงความแตกแยกกัน

4. คนชาติไทยจะต้องถือ เป็นหน้าที่ในการปฏิบัติตน เป็นคนดีแห่งชาติ ช่วยแนะนำ ชักจูงกับสั่งสอนผู้ที่ไม่รู้ไม่เข้าใจหน้าที่พลเมือง ให้ได้รู้ได้ เข้าใจหน้าที่พลเมืองแห่งชาติไทย (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี 2483: 151-152)

รัฐนิยมฉบับที่ 9 จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ที่รัฐบาล ได้เผยแพร่แก่พลเมืองทั่วประเทศอย่างเป็นทางการ สาระของรัฐนิยมนอกจากจะเป็นการ ชักชวนให้พลเมืองเรียนรู้หนังสือไทยแล้ว ยังมีลักษณะที่มีจุดหมายร่วมกันกับรัฐนิยมทั้ง 8 ฉบับ ที่รัฐบาลได้ออกมาก่อนหน้านี้แล้ว คือ ลักษณะของการนิยมไทย และการรวมพลเมืองเชื้อชาติไทย ทั้งหมดให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ดูสาระรัฐนิยมฉบับที่ 1-8 หน้า 23) ดังจะเห็นว่า มีการเผยแพร่รัฐนิยมบางฉบับแก่พลเมืองที่มีเชื้อชาติไทยที่อยู่ในดินแดนอินโดจีนด้วย (หลวงวิจิตรวาทการ 2484: 74) ซึ่งในขณะนั้นดินแดนดังกล่าวกำลัง เป็นข้อพิพาทระหว่าง ไทยกับฝรั่งเศส

รัฐบาลเลือกเวลาประกาศใช้รัฐนิยมฉบับที่ 9 ในโอกาสของวันเฉลิมฉลองวันชาติ คือ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483 นับว่าเป็นการเสริมสร้างบรรยากาศให้รัฐนิยมฉบับนี้ ได้เข้าถึงความรู้สึกของพลเมืองไทยในลักษณะที่มีความรู้สึกร่วมกันยิ่งขึ้น รัฐนิยมฉบับที่ 9 จึงสะท้อนให้เห็นว่า นอกจากจะเป็น เครื่องมือที่จะใช้สนับสนุนการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ แล้ว ยังเป็นแนวทางการดำเนินงานซึ่งอยู่ในนโยบายการเรียกร้องดินแดนในอินโดจีนคืนจาก ฝรั่งเศสอีกด้วย

เมื่อรัฐบาลประกาศใช้รัฐนิยมฉบับที่ 9 แล้ว ก็สั่งให้จังหวัดต่าง ๆ จัดการสอน หนังสือแก่ผู้ไม่รู้หนังสือของแต่ละจังหวัด โดยใช้หลักสูตรและแบบเรียนของชั้นประถมศึกษาไป พูลางก่อน คือ หลักสูตรประมวลการสอนภาค 2 ซึ่งว่าด้วย ประมวลการสอนชั้นประถมศึกษา หลักสูตรนี้เริ่มประกาศใช้เมื่อต้นปี พ.ศ. 2480 (ลัดดา สุวรรณกุล 2518: 134) ดังนั้น เนื้อหาของหลักสูตรและแบบเรียนย่อม เป็นไปในแนวทางเดียวกับความต้องการของรัฐบาล ที่มีจุดหมาย เพื่อให้พลเมืองมีความ เข้าใจในระบบการปกครองใหม่ที่คณะราษฎรได้สถาปนาขึ้น คือ รู้จักหน้าที่พลเมือง อัน เป็นจุดมุ่งหมายของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ประการหนึ่ง

นอกจากนี้รัฐบาลยังได้กำชับให้ทุกจังหวัดที่เปิดโรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ให้ทวนชั้นการสอนรัฐนิยม โดยเฉพาะรัฐนิยมฉบับที่ 2 ซึ่งว่าด้วยการป้องกันภัยที่จะเกิดแก่ชาติ และรัฐนิยมฉบับที่ 9 ในข้อที่ 3 ซึ่งว่าด้วยชนชาติไทยจะต้องไม่ถือเอาสถานที่เกิด ภูมิลำเนาที่อยู่ หรือสำเนียงแห่งการพูด (การศึกษาผู้ใหญ่" 2483: 1232)

การจัดการเรียนการสอนผู้ใหญ่ให้สอนที่โรงเรียนเทศบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนรัฐบาล โดยให้ครูประจำโรงเรียนเหล่านั้น เป็นผู้สอน และย้าให้ทุกฝ่ายที่จัดการศึกษาผู้ใหญ่ถือว่า " เป็นการร่วมมือช่วยเหลือและช่วยกันสร้างชาติ" (การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่" 2483: 1437)

ขั้นตอนการดำเนินงานในลักษณะดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นก่อนที่รัฐบาลจะจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ การเรียนการสอนยังเป็นไปในลักษณะวิธีการที่ครูสอนเด็กชั้นประถม มิใช่การสอนตามวิธีการของการสอนผู้ใหญ่ที่เจ้าหน้าที่ได้ไปศึกษาจากต่างประเทศ

เมื่อรัฐบาลได้จัดตั้งกองการศึกษาผู้ใหญ่ในวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2483 มี นายบุญช่วย สมพงษ์ เป็นหัวหน้ากอง สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงธรรมการ ด้วยจำนวนบุคลากรเพียง 8 คน ไม่มีงบประมาณแต่อย่างใด เนื่องจากรัฐบาลได้ชี้แจงว่าเป็นการจัดตั้งหน่วยงานใหม่ในระยะกลางปี (กะชวงเสกสาธิการ 2485: 3-4) ดังนั้นจึงเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิมเท่านั้น การบริหารงานของกองการศึกษาผู้ใหญ่แบ่งเป็น 4 แผนก ได้แก่

1. แผนกกลาง มีหน้าที่เกี่ยวกับการทำสถิติรายงาน การเงิน การทะเบียน ฯลฯ
2. แผนกองค์การ มีหน้าที่จัดตั้ง ขยาย และปรับปรุงโรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่
3. แผนกตรวจ มีหน้าที่โฆษณาชักชวนให้พลเมือง เห็นประโยชน์ของการศึกษาผู้ใหญ่

ดำเนินงานติดต่อกับหน่วยงานของรัฐบาล พิจารณาผลของการศึกษาผู้ใหญ่ที่ดำเนินงานไปแล้ว

4. แผนกวิชาการ มีหน้าที่จัดหาหลักสูตร แบบเรียน ดำเนินการสอน ฯลฯ

(กระทรวงธรรมการ 2483: 15-17)

แม้จะมีหน่วยงาน เฉพาะ เกิดขึ้นแล้ว แต่ด้วยปริมาณของบุคลากรที่ไม่สอดคล้องกับงานทั้งหมด คณะรัฐมนตรีจึงมีมติให้กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ช่วยเหลือกระทรวงธรรมการไม่ให้ถือว่างานการศึกษาผู้ใหญ่เป็นงานเฉพาะของกระทรวงธรรมการเท่านั้น กล่าวคือ ให้ช่วยเหลือ ให้ความคิดเห็นและให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของกระทรวงธรรมการทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคในการโฆษณาชักชวนให้ราษฎรแล เห็นผลประโยชน์ของการศึกษาผู้ใหญ่และเข้ารับการศึกษา (ทจช., ศธ. 0701.51/9 "กำหนดวิทยฐานะผู้รู้หนังสือและการศึกษาผู้ใหญ่ พ.ศ. 2481-2488")

กองการศึกษาผู้ใหญ่เองก็ได้เริ่มดำเนินงานตามขั้นตอน ด้วยการเผยแพร่งานการศึกษาผู้ใหญ่ให้เป็นที่แพร่หลายแก่พลเมือง มีการออกแถลงการณ์เรื่องการศึกษาผู้ใหญ่อย่างเป็นทางการในวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2483 โดยกล่าวถึง วัตถุประสงค์ คุณประโยชน์ ความจำเป็นที่รัฐบาลต้องจัดการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อชักชวนให้ราษฎรเข้ารับการศึกษา นอกจากนี้ยังเน้นถึงความสำคัญของรัฐนิยมฉบับที่ 9 ที่ว่า "หน้าที่อันสำคัญอย่างหนึ่งของชาวไทยทุกคนก็คือ ต้องพยายามศึกษาให้รู้ภาษาไทยและหนังสือไทย (แถลงการณ์กระทรวงธรรมการ 2483: 163)

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่อย่างเป็นทางการในระยะแรก ตั้งแต่เดือนสิงหาคมในปี 2483 จนถึงปลายปี 2483 กล่าวได้ว่า รัฐบาลยังไม่สามารถดำเนินงานได้อย่างเต็มที่ การประสานงานกับฝ่ายภูมิภาคดำเนินงานในลักษณะของการสั่งงานตามขั้นตอนของระบบราชการ อย่างไรก็ตาม มีจำนวนโรงเรียนผู้ใหญ่ที่จังหวัดต่าง ๆ ตั้งขึ้นแล้ว 3,626 โรงเรียน จำนวนครู 9,731 คน และจำนวนผู้เรียน 208,077 คน (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 3)

เมื่อกองการศึกษาผู้ใหญ่ได้รับงบประมาณเป็นครั้งแรกในต้นปี 2484 ด้วยจำนวนเงิน 357,000 บาท พร้อมกับการได้บุคลากรเพิ่มทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคจำนวน 48 คน (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 3-4) ทำให้กองการศึกษาผู้ใหญ่สามารถจัดฝึกอบรมเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น หัวข้อการอบรมได้แก่ ความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในต่างประเทศ การสอนผู้ใหญ่ การปกครองโรงเรียนผู้ใหญ่ จิตวิทยาผู้ใหญ่ การบริหารงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ ฯลฯ (ข่าวการศึกษาผู้ใหญ่" 2484: 730-731) การฝึกอบรมจัดทั้งในระดับผู้บริหาร ระดับเจ้าหน้าที่ และครูผู้สอน การอบรมนอกจากหัวหน้ากองการศึกษา

ผู้ใหญ่นี้ คือ นายบุญช่วย สมพงษ์ เป็นผู้บรรยายแล้ว กระทรวงศึกษาธิการยังได้ส่งเจ้าหน้าที่ ส่วนกลางออกไปอบรมครูตามจังหวัดต่าง ๆ ด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดทำหนังสือเพื่อเป็น เครื่องมือในการอบรมและดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ คือ หนังสือคู่มือบริหารการศึกษาผู้ใหญ่ เล่ม 1 และหนังสือการศึกษาผู้ใหญ่ในบางประเทศ* (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 8-9)

นอกจากมีการดำเนินงานเกี่ยวกับอบรมแล้ว กองการศึกษาผู้ใหญ่ได้ดำเนินงานออก ระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ เช่น การควบคุมการสอนในโรงเรียนผู้ใหญ่ การจัดทำหลักสูตร และแบบเรียน การพิจารณาอุปสรรคและปัญหาของโรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งได้เกิดปัญหา นานัปการ (ดูต่อไปข้างหน้า) ทั้งนี้เพราะการศึกษาผู้ใหญ่เป็นโครงการใหม่ยังไม่เคยจัดทำ มาก่อน แต่รัฐบาลก็มีความพยายามที่จะจัดดำเนินการให้แพร่หลายอย่างรวดเร็ว เพื่อ เป็น เครื่องมือในการปลุกฝังนโยบายของรัฐ ตลอดปี 2484 มีโรงเรียนผู้ใหญ่ตั้งขึ้น 6,191 โรงเรียน จำนวนครู 16,333 คน จำนวนผู้เรียน 366,441 คน (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 5) จึงกล่าวได้ว่า โครงการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ซึ่งได้มีพื้นฐานมาตั้งแต่รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ถูกนำมาดำเนินงานให้แพร่หลายอย่าง เป็นทางการในสมัยของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ด้วยจังหวะที่พอดีกับกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในประเทศ

1. การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในจังหวัดใหม่ 4 จังหวัด

การเรียกร่องดินแดน ในอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศสของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม กล่าวได้ว่าเป็นนโยบายหนึ่งที่อยู่ในหลักการของนโยบายสร้างชาติ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายคือการรวม เชื้อชาติไทยทั้งหมดให้กลับมาอยู่ภายใต้การปกครองเดียวกัน ในการนี้มีการรณรงค์พลเมืองให้ สนับสนุนรัฐบาลด้วยการใช้ความรู้สัญชาตินิยมเป็น เครื่องกระตุ้นและปลุกเร้า เพื่อให้เกิดความ เคลื่อนไหวในหมู่พลเมืองให้เรียกร่องดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา ผลที่เกิดขึ้นในบั้นปลาย คือ

*หนังสือคู่มือบริหารการศึกษาผู้ใหญ่ เป็นหนังสืออธิบายวิธีการดำเนินงานจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ กล่าวถึงแบบเรียนและวิธีสอนผู้ใหญ่โดยสังเขป หนังสือการศึกษาผู้ใหญ่ในบางประเทศ เป็นหนังสือกล่าวถึงการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในญี่ปุ่น อินเดี ย ไชเวียค ฟิลิปปินส์ อิตาลี อังกฤษ และเยอรมัน ทั้งสองเล่ม เขียนโดยนายบุญช่วย สมพงษ์.

การขยายตัวเป็นสงครามอินโดจีน และยุติลงโดยญี่ปุ่นเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยให้ไทยได้รับดินแดนกลับคืน นับว่าเป็นผลงานที่ยิ่งใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามในขณะนั้น (ดูสดใส ชันติวารพงษ์ 2521).

ในช่วงระยะแรกของการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ แม้ว่าจะ เป็นชั้นเตรียมการและทดลองจัดการศึกษาผู้ใหญ่ หากแต่เมื่อไทยได้รับมอบดินแดนคืนจากฝรั่งเศสและได้ออกพระราชบัญญัติจัดตั้ง เป็น 4 จังหวัดใหม่ คือ จังหวัดลานช้าง จังหวัดนครจำปาศักดิ์ จังหวัดพิบูลสงคราม และจังหวัดพระตะบอง (แต่เดิมคือ แคว้นหลวงพระบาง แคว้นนครจำปาศักดิ์ แคว้นเสียมราฐ แคว้นพระตะบอง) รัฐบาลก็ดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้แก่จังหวัดเหล่านี้ทันที โดยวางจุดมุ่งหมายไว้ 2 ประการ คือ

1. ให้ราษฎรได้พูดไทยและรู้หนังสือไทย เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับราชการ
2. ให้ราษฎรรู้จักความสำคัญของการเป็นพลเมืองไทย ตลอดจนประเทศไทย (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 29-30)

จุดมุ่งหมายทั้ง 2 ประการ สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่จะสร้างเอกภาพและความมั่นคงโดยเร็ว มีการกำหนดว่า "จังหวัดเหล่านี้มีสภาพพิเศษในทางการเมือง พลเมืองควรจะได้รับการศึกษาอบรมให้มีชีวิตจิตใจเป็นไทยโดยเร็วที่สุด " (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 34) กองการศึกษาผู้ใหญ่จึงจัดทำหลักสูตรสำหรับพลเมืองที่ไม่สามารถพูดภาษาไทยขึ้นอย่างเร่งรัด เรียกว่าหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษ สำหรับใช้ในดินแดนที่ได้รับกลับคืนมา รวมทั้งให้ใช้ในจังหวัดชายแดนของไทยบางจังหวัด เช่น บัตตานิ ยะลา นราธิวาส แม่ฮ่องสอน เชียงราย สุรินทร์ ปราจีนบุรี เป็นต้น จังหวัดเหล่านี้ยังมีการใช้ภาษาพื้นเมือง ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นภาษาของชนต่างด้าว เช่น ภาษามลายู ภาษาญวน ภาษาเขมร ภาษามอญ เป็นต้น (การใช้ภาษาไทย 2483: 1517)

ราษฎรใน 4 จังหวัดใหม่นั้น ส่วนใหญ่แล้วไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ ภาษาที่ใช้เป็นส่วนใหญ่ คือ ภาษาเขมร ภาษาไทยน้อย ภาษาลาว ดังนั้นการเรียนการสอนอันดับแรก จึงให้เน้นการพูดภาษาไทยให้ชัด เจน เสียก่อนจึง เรียนการอ่านและการเขียน ส่วนการปลูกฝังให้มีจิตใจเป็นไทยจะกระทำพร้อมกันไปกับการสอน

การดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในดินแดนใหม่นี้ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของรัฐบาลในการสร้าง เอกภาพให้เกิดขึ้นแล้ว ยังมีลักษณะของการแข่งขันดำเนินงานกับประเทศฝรั่งเศส เพื่อดึงพลเมืองให้เข้ามาอยู่ในดินแดนของตน ดังตัวอย่างการโฆษณาชักชวนของรัฐบาลด้วยการแสดงทัศนคติว่า "ฝรั่งเศสพยายามค้นหาหลักฐานมาประกอบเพื่อให้ชาวเขมรปลงใจ เชื่อถือว่า คน เป็นชาติต่างหากกับไทย เพื่อป้องกันมิให้ชาวเขมรกับไทยรวมกันคิด" (ทจช., สร. 0201.14/31 "เปลี่ยนแปลงเรียน (2484-2493)") ตลอดจนการเผยแพร่ให้พลเมืองที่อยู่ 4 จังหวัดใหม่ ให้รู้ว่า "เมื่อครั้งฝรั่งเศสปกครองอยู่ไม่ได้บำรุงความสำคัญของภาษาและหนังสือเลย" (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "แจ้งการศึกษาจังหวัดลานช้าง")

ดังนั้นรัฐบาลจึงต้อง เร่งรัดการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในดินแดนดังกล่าวโดยเร็วที่สุดรวมทั้งในจังหวัดชายแดนด้วย

2. การชักชวนให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือ เข้ารับการศึกษาในช่วงระยะแรก พ.ศ.

2481-2484

การศึกษาผู้ใหญ่เป็นของใหม่สำหรับพลเมืองไทยในขณะนั้น การที่จะทำให้พลเมืองสนใจและร่วมมือปฏิบัติตามนโยบายย่อมเป็นสิ่งจำเป็น ทั้งนี้เพราะการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของไทยแต่แรกเริ่มนั้นได้เลือกวิธีการดำเนินงานโดยไม่มีกฎหมายบังคับ ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของผู้ต้องการเรียน เป็นสำคัญ ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อชักชวนให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือได้สมัคร เข้ารับการศึกษา

ในช่วงระยะแรกของการเตรียมการและทดลองจัดการศึกษาผู้ใหญ่ รัฐบาลดำเนินงานเพื่อให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือสมัคร เข้าเรียน โดยการออกรัฐนิยม การออกแถลงการณ์ชี้แจง การโฆษณาชักชวน และการบังคับทางอ้อมให้พลเมืองเกิดความจำเป็นต้อง เข้ารับการศึกษา

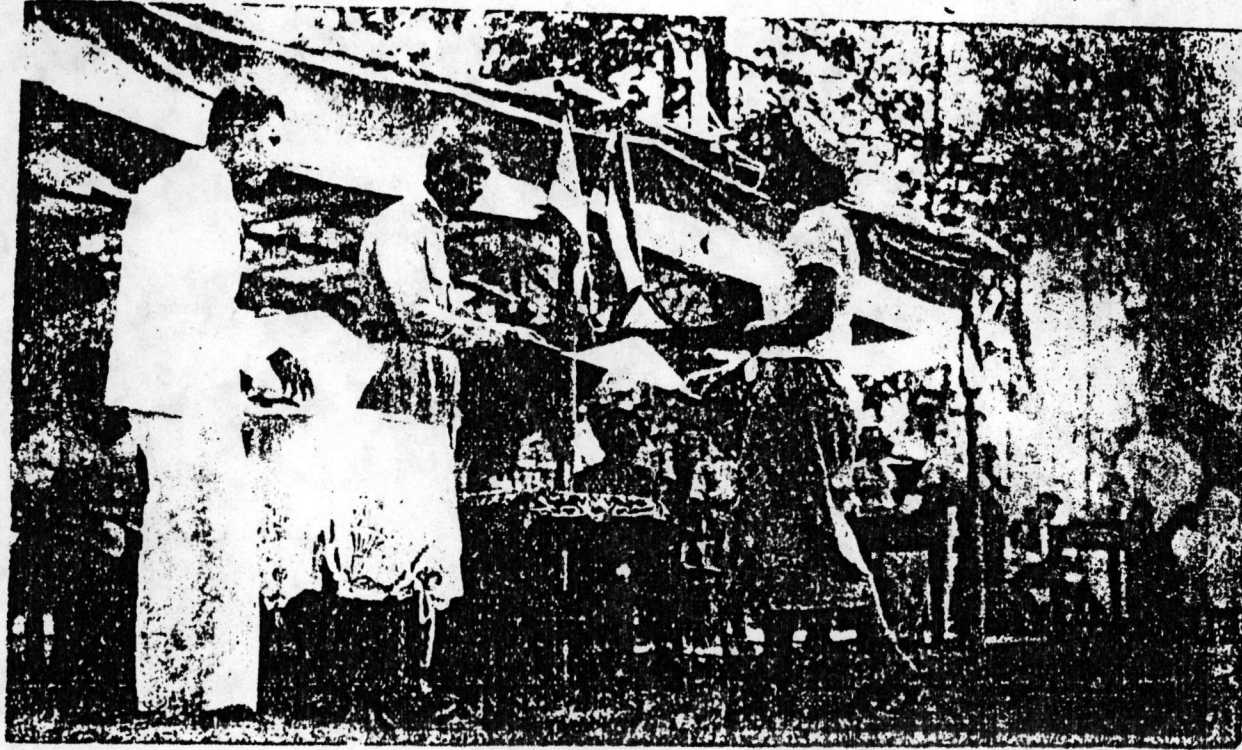
แม้ว่าการจัดการศึกษาผู้ใหญ่จะ เริ่มต้นดำเนินงานอย่าง เป็นทางการด้วยวิธีการที่รัฐบาลกำหนดรัฐนิยม ฉบับที่ 9 เพื่อให้พลเมืองได้รับรู้และปฏิบัติตาม แต่จากการที่รัฐนิยมมิใช่กฎหมาย

ที่มีลักษณะบังคับ เป็นแต่เพียงแนวทางการปฏิบัติและคำชักชวนของรัฐบาลที่พลเมืองควรจะต้องปฏิบัติตาม ดังนั้นเมื่อรัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 9 เพื่อให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือได้เข้ารับการศึกษา แม้จะมีผลให้พลเมืองจำนวนหนึ่งสมัครเข้าเรียน แต่เมื่อพลเมืองมีความเข้าใจว่ารัฐนิยมมีใช้กฎหมายที่รุนแรงและมีผลบังคับต่อการลงโทษแต่อย่างใด จำนวนผู้ที่เคยมาเรียนก็ลดน้อยลงในเวลาต่อมา (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "กองการศึกษาผู้ใหญ่ เสนอรายงานตรวจการศึกษา") ดังนั้นรัฐบาลจึงมีความจำเป็นที่จะต้องดำเนินงานด้วยวิธีการอื่น ๆ เพื่อชักชวนให้พลเมืองได้เข้าเรียน

ในส่วนของกระทรวงธรรมการนั้น ได้ออกแถลงการณ์ เรื่องการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้พลเมืองเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ พร้อมกับชักชวนและแนะนำให้ผู้ไม่รู้หนังสือเข้ารับการศึกษา โดยชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการศึกษาในภาวะปัจจุบัน และเพิ่มเติมด้วยการนำเสนอสุนทรพจน์ของบุคคลสำคัญที่กล่าวชักชวนให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือให้เข้าเรียน นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่เกียรติประวัติ คุณความดีของผู้ที่เรียนจบหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ในโอกาสงานรัฐพิธีต่าง ๆ เช่น โอกาสงานรัฐพิธี วันชาติ งานฉลองรัฐธรรมนูญ รวมทั้งเผยแพร่ลงในรายงานการศึกษาผู้ใหญ่ ในการนี้มีบุคคลดีเด่นที่ได้รับการเผยแพร่เกียรติประวัติดังกล่าว คือ นายอยู่ ณรงค์ไทย นายสว่าง สุกใส นางเปลี่ยน จันทสุวรรณ นายชม เขียวการ นายจูล จันทรแย้ม ฯลฯ (กระทรวงศึกษาธิการ 2485: 16-30)

หน่วยงานของรัฐที่มีบทบาทในการโฆษณาชักชวน คือ กรมโฆษณาการ ดำเนินการจัดส่งเจ้าหน้าที่ของกรมโฆษณาการออกแสดงปาฐกถา และฉายภาพยนตร์ในท้องที่จังหวัดต่าง ๆ ด้วยการบรรจุอักษรไทยในฟิล์มภาพยนตร์ทั้งที่มีเสียงและไม่มีเสียง โดยเฉพาะจังหวัดที่ได้กลับคืนมาใหม่นั้น นอกจากจะแสดงปาฐกถาและฉายภาพยนตร์แล้ว ยังมีการแจกสิ่งพิมพ์ที่เป็นรูปภาพอีกด้วย (เจ้าหน้าที่กรมโฆษณาการแสดงปาฐกถาและฉายภาพยนตร์ในท้องที่จังหวัดจำปาศักดิ์ 2484: 709) ส่วนในระดับที่ใกล้ชิดกับพลเมืองมากที่สุดนั้น ก็จะมีการจัดประชุมชี้แจงอบรมโดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อชักชวนให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือได้เข้ารับการศึกษา

สำหรับวิธีการดำเนินงานให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือเกิดความจำเป็นต้องเข้าเรียนได้แก่ การกำหนดให้มีการเซ็นชื่อในใบสำคัญรับเงินแทนการพิมพ์ลายมือในวงงานราชการทั่วไป

แจกประกาศนียบัตร

ภาพที่ 1 โรงเรียนผู้เฒ่าตำบลวัดโบต 1 (วัดโบต) ปราจีนบุรี

ที่มา รายงานการศึกษาผู้ใหญ่ประจำปี พ.ศ. 2485

การบังคับให้ผู้ที่จะอุปสมบทจะต้อง เป็นผู้รู้หนังสือ และให้โอกาสแก่ผู้ที่สอบคัดเลือกบรรจุ เข้าทำงานในประเภทเงินเดือนประจำ คือ "จะต้องพยายามให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านออกเขียนได้ก่อน" พร้อมกับกำหนดระยะเวลาที่บุคคลซึ่งทำงานในหน่วยราชการจะต้องอ่านออกเขียนได้ภายใน พ.ศ. 2484 (ทจช., ศธ. 0701.51/9, "กำหนดวิทยฐานะผู้รู้หนังสือไทยและการศึกษาผู้ใหญ่ พ.ศ. 2481-2488") สำหรับข้าราชการที่รู้หนังสือแล้วก็ต้องช่วยแนะนำและสนับสนุนคนในบ้านให้รู้หนังสือด้วย โดยยึดถือ เป็นคติว่า "คนในบ้านของข้าราชการไทยจะต้องพูดไทย และรู้หนังสือไทยทั้งสิ้น" (ทจช., มท. 2.3/46, "การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)")

โดยสรุป ลักษณะของการดำเนินงาน เพื่อให้พลเมืองในช่วงระยะนี้ยังเป็นลักษณะของการชักชวน และการบังคับทางอ้อมให้เกิดความจำเป็น แม้พลเมืองจะมาเรียนมากขึ้น เป็นลำดับ แต่เมื่อรัฐบาลมิได้มีกฎหมายบังคับแต่อย่างใดก็มีผลให้ผู้เรียนขาดหายไป พื้นฐานของปัญหานี้เป็นเหตุผลประการหนึ่งต่อการนำไปสู่การใช้มาตรการบีบบังคับให้ผู้ไม่รู้หนังสือได้ เข้าเรียนในช่วงระยะต่อมา

การเร่งรัดดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วง พ.ศ. 2485-2487

เมื่อภาวะของสงครามโลกครั้งที่ 2 ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น และส่งผลกระทบต่อประเทศไทยโดยตรง กล่าวคือ รัฐบาลได้เข้าร่วมทำสงคราม เป็นฝ่ายกลุ่มประเทศอักษะและยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นตั้งกองทัพอำนาจการในประเทศไทย สภาพการณ์เหล่านี้ส่งผลให้รัฐบาลต้องปรับปรุงคณะรัฐมนตรีและแถลงนโยบายของรัฐใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของประเทศ ในภาวะของการเข้าร่วมสงคราม ในส่วนของการศึกษาผู้ใหญ่รัฐบาลก็ได้ออกแถลงนโยบายใหม่ว่า "การศึกษาผู้ใหญ่จะกวัดขันให้ผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือได้รับการศึกษาจนอ่านออกเขียนได้ เข้าใจหน้าที่พลเมืองและเป็นกำลังส่งเสริมนโยบายของรัฐบาลให้เหมาะสมกับกาลสมัย" (ทจช., มท. 2.2.10/7, "คำแถลงนโยบายของคณะรัฐบาลชุดใหม่ 2485") สาระของนโยบายมีลักษณะที่ชี้เฉพาะมากขึ้นต่อการกำหนดบทบาทของการศึกษาผู้ใหญ่ที่จะรองรับนโยบายของรัฐบาลซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่าง เร่งรัดในเรื่องของวัฒนธรรม และในขณะเดียวกัน ภาวะการณ์หลายอย่างที่เกิดขึ้นในช่วงระยะนี้ได้ส่งผลกระทบต่อทิศทางการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่อีกด้วย

กล่าวคือ ในต้นปี 2485 สถานการณ์ของสงครามโลกมีผลกระทบโดยตรงให้รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญของความมั่นคงภายในชาติและเอกราช งบประมาณส่วนใหญ่มุ่งตรงไปในกิจการทหารมากขึ้นตามลำดับ งบประมาณส่วนหนึ่งของการศึกษาได้ลดลง รวมทั้งในส่วนของการศึกษาผู้ใหญ่ที่ได้รับงบประมาณในปี 2485 จำนวน 291,890 บาท น้อยลงกว่าในปี 2484 จำนวน 64,110 บาท นอกจากนี้การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ซึ่งในแผนการแล้วจะต้อง เป็นระยะที่ขยายงาน แต่ในต้นปีที่ได้เกิดสงคราม รวมทั้งการเกิดอุทกภัย มีผลให้โรงเรียนผู้ใหญ่ในภาคกลางได้หยุดทำการสอนร้อยละ 90 เป็นเวลา 5 เดือน การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่จึงอยู่ในลักษณะที่พยายามทรงตัวให้อยู่ได้ (กะชวงสิกสาธิตการ 2486: 4-5)

อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. 2486 การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ได้มีลักษณะของการก้าวกระโดดจากขั้นทดลองดำเนินงานมาเป็นการเร่งรัดจัดการรณรงค์พลเมืองให้รู้หนังสือให้ได้ผลเร็วที่สุดภายใน พ.ศ. 2486 โดยรัฐบาลได้ออกพระราชกำหนดส่งเสริมการรู้หนังสือให้เป็นกฎหมายใช้ทั้งประเทศในวันที่ 16 มิถุนายน 2486 กำหนดว่า "ตั้งแต่ พ.ศ. 2487 เป็นต้นไป คนไทยทุกคนที่มีอายุ 20 ปีบริบูรณ์ แต่ไม่เกิน 45 ปีบริบูรณ์ ซึ่งไม่รู้หนังสือไทย ในวันที่ 1 มกราคม ของปี ต้องเสียค่าบำรุงการศึกษาสำหรับปีนั้นไม่เกิน 5 บาท จนกว่าจะรู้หนังสือ" (พระราชกำหนดส่งเสริมการรู้หนังสือ พุทธศักราช 2486: 1085-1086) (ดูรายละเอียด พระราชกำหนดส่งเสริมการรู้หนังสือ ภาคผนวก)

สาเหตุที่มีส่วนกระทบผลักดันให้รัฐบาลดำเนินการเร่งรัดการรู้หนังสือนั้น พิจารณาจากสภาพการณ์ที่แวดล้อมขณะนั้น คือ เมื่อรัฐบาลประกาศเข้าร่วมสงครามและยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นตั้งประจำการอยู่ในประเทศมีผลทำให้รัฐบาลต้องแสดงออกถึงความ เป็นอิสระ ความเป็นไทยมากขึ้น ด้วยการดำเนินนโยบายสร้างชาติที่เน้นเปลี่ยนแปลง เรื่องวัฒนธรรม เพื่อยกระดับมาตรฐานวิถีชีวิตของคนไทยให้เทียบเท่ากับชาติอื่น ๆ โดยเร็วที่สุด ทั้งนี้เพราะ "ชาติจะดำรงความเป็นเอกราชหรือเจริญก้าวหน้าไปได้นั้น ต้องอาศัยหน่วยสมาชิกในชาติที่มีความเจริญด้วยวัฒนธรรม ถ้าสมาชิกในชาติใดขาดหรือบกพร่องในเรื่องวัฒนธรรมแล้ว จะเห็นได้ว่าชาตินั้นไม่สามารถดำรงความเป็นเอกราชของชาติได้" (ไทยใหม่, 3 กันยายน 2486)

การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ที่รัฐบาลนำมาเป็นข้อ เรียกร้องให้พลเมือง
 รู้หนังสือ เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ มีการชักชวนให้เห็นว่า "การรู้หนังสือ เป็น เครื่องมือ
 วัดความก้าวหน้าของวัฒนธรรมในทางภาษาของชาติแต่ละชาติ" (ไทยใหม่, 3 กันยายน 2486)
 และเมื่อประกอบกับการที่รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงหลักการใช้อักษรไทยใหม่ในเดือนพฤษภาคม
 พ.ศ. 2485 ด้วยเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผู้ใหญ่ประการหนึ่งคือ เพื่อให้พลเมืองที่ไม่รู้
 หนังสือได้เรียนรู้ภาษาไทยเร็วขึ้น (ทจช., ศธ. 0701.29/8, (56) "สำนักนายกรัฐมนตรี ป.
 พินุลสงคราม ประกาศระเบียบเป็นรัฐนิยม ") จึงเป็นแรงผลักดันสำคัญต่อการเร่งรัด
 ให้พลเมืองรู้หนังสือไทยแบบใหม่โดยทั่วถึง เป็นการรองรับในสิ่งที่รัฐบาลเปลี่ยนแปลงและ
 ทนยืนให้ แม้การเปลี่ยนระบบตัวอักษรไทยดังกล่าวจะมีส่วน ก่อหนุนต่อการเรียนรู้ของการศึกษา
 ผู้ใหญ่ แต่ในขณะเดียวกันการศึกษาก็ เป็น เครื่องมือสำคัญที่จะ เผยแพร่ระบบการใช้อักษร
 ใหม่นี้ให้แพร่หลาย เป็นที่ยอมรับและ เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ เพื่อสร้างความเป็น เอกภาพและ
 ความ เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันของรัฐ

จุดหมายของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่อย่างรีบเร่ง นอกจากจะมีผลส่งเสริม
 นโยบายการสร้างชาติทางด้านวัฒนธรรมดังกล่าวแล้ว รัฐบาลยังมีความต้องการที่จะให้การ
 เรียนรู้หนังสือ เป็น เครื่องมือที่จะทำให้พลเมืองสามารถรับสื่อจากรัฐบาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ
 หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ รัฐบาลสามารถควบคุมพลเมืองได้โดยง่าย เพื่อเตรียมพร้อมกับสภาวะการณ์
 ที่จะ เกิดขึ้นอีกด้วย ดังทัศนะของหนังสือพิมพ์ที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลว่า

การไม่รู้หนังสือนั้นก่อให้เกิดความขัดข้องไม่สะดวกนานปีการ. . . ในปัจจุบันนี้หนังสือ
 ได้ เข้ามามีบทบาทสำคัญยิ่งในกิจการทุกชนิดทุกประเภท ผู้รู้หนังสือนอกจากจะได้รับประโยชน์
 แก่ตัวเองแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชาติเป็นส่วนรวมอีกด้วย การอ่านหนังสือ ความรู้
 กว้างขวาง รู้เท่าถึงการดี สามารถไหวตัวทันกับสภาพการณ์ของโลก เมื่อรัฐบาลแนะนำ
 ให้ปฏิบัติสิ่งไร ก็สามารถไตร่ตรอง เข้าใจและ เห็นตามรัฐบาลได้โดยง่าย ส่วนผู้ที่ไม่รู้
 หนังสือไม่ได้รับการศึกษา มักจะมีความคิดและสติปัญญาน้อยคิดไม่ถึง มองไม่เห็นความ
 จำ เป็นในการปฏิบัติตามคำแนะนำต่าง ๆ ของรัฐบาลและคอยจะหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติตาม
 อยู่เสมอ . . . (ศรีกรุง, 16 กันยายน 2486)

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงนี้ จึงมีลักษณะของการรณรงค์ให้พลเมือง
 รู้หนังสือทั่วประเทศ หน่วยงานของรัฐบาล เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรธิการ
 กระทรวงอุตสาหกรรม กรมตำรวจ กรมราชทัณฑ์ ฯลฯ และฝ่ายเอกชน ได้แก่ โรงงาน
 หอผ้าในบางจังหวัด โรงเรียนราษฎร์ของเอกชน โดยเฉพาะโรงเรียนลัทธิศาสนวิทยาลัย
 ของนายผ่อง โสภณศิริ ก็ยังคง เปิดสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ต่อเนื่องมาตลอดนับตั้งแต่ พ.ศ. 2481
 (กระทรวงศึกษาธิการ 2491: 13-21) รวมมือจัดการสอนผู้ไม่รู้หนังสือเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย
 ผู้ที่นับว่ามีบทบาทสำคัญต่อการรณรงค์ครั้งนี้คือ "ท่านผู้นำ" จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งใช้วิธีการ
 สั่งงาน เกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่อย่างฉับไวไม่ต้องผ่านชั้นตอนตามสายงานแต่อย่างใด ดังตัวอย่าง
 ของคำสั่งที่ว่า "บอกกะชวงศึกษา ให้จัดการติดต่อกรมโคสนาการ เพื่อทำการโคสนาทางวิทยุ
 และหนังสือพิมพ์ไทย เกี่ยวแก่การศึกษาผู้ใหญ่ ให้เข้มแข็งกว่าเวลานี้ ซึ่งดูเหมือนไม่ได้ทำเลย"
 (แปลก พิบูลสงคราม 2487 ก: 4: 28) การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่จึง เป็นกิจกรรมหนึ่ง
 เช่นเดียวกับกิจกรรมอื่น ๆ ที่ผู้นำตระหนักถึงความสำคัญว่ามีความ เกี่ยวพันกับสถานการณ์ของชาติ
 ในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากสาสน์วิงวอนให้พลเมืองเรียนรู้หนังสือไทยของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม
 ดังนี้

. . . ฉันได้พบคนไม่รู้หนังสือมานานแล้ว คนจำพวกนี้ฉันพบ เห็นคราวใดทำให้ฉันนึกสม เพช
 เวทนา เป็นอย่างยิ่ง แต่ก็ได้ปล่อยให้ความนึกดังนี้เป็นความเศร้าใจตกอยู่ในตัวฉันตลอดมา
 ครั้นมาถึงบัดนี้คนไทยได้เข้าสู่กับสงครามทุกอย่าง นับตั้งแต่สงครามวัฒนธรรม สงคราม
 เศรษฐกิจ และถึงที่สุดของสงคราม คือ สงครามต่อสู้ด้วยอาวุธ เพราะเมื่อสงครามได้มี
 อายุมาพิเศษ ฉันจึงพิจารณาตัดสินใจว่า คนไม่รู้หนังสือนั้น เป็นน้ำหนักร้ายกว่าอาวุธ เขาถ่วง
 ชาติไทยของเรามิให้ได้ชัยชนะเสียแล้ว . . . ฉะนั้น เพื่อ เป็นกำลังต่อสู้สงครามอย่างหนึ่ง
 และเมื่อนำความสุขอันคนพึงจะได้รับ เมื่อเกิดมาเป็นคนอีกประการหนึ่ง ฉันทจึงขอวิงวอน
 พี่น้องชาวไทยที่เคารพทุกท่าน ทุกเพศ ทุกวัย ได้พร้อมใจกันหาทางอย่างหนึ่งอย่างใด
 ช่วยกันสอนและเรียนหนังสือไทยให้อ่านออก เขียนได้ทั่วกันทั้งชาติ โดยไม่ต้องรอรอจากราชการ
 และให้เร่งเป็นการด่วน ให้สำเร็จสมปรารถนาภายใน พ.ศ. 2486 นี้ให้จงได้ . . .
 (กระทรวงศึกษาธิการ 2491: 5)

จากการรณรงค์การศึกษาผู้ใหญ่ตลอดปี 2486 จนถึงกลางปี 2487 มีผลทำให้จำนวนของนักศึกษาผู้ใหญ่ได้เพิ่มขึ้นอย่างมากมายน มีจำนวนโรงเรียน 13,167 โรงเรียน ผู้เรียน 1,107,302 คน และได้นำมาซึ่งปัญหาภายในและภายนอกระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นตามลำดับ (ดูต่อไปข้างหน้า) แต่รัฐบาลก็พยายามที่จะแก้ไขอุปสรรคในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดตั้งโรงเรียนนอกงบประมาณ การปรับปรุงบำเหน็จค่าสอนของครู การตั้งเงินทุนส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ เป็นต้น

โดยสรุป การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ตลอดสมัยของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม นั้น เริ่มที่การดำเนินงานในขั้นเตรียมการและทดลอง และก้าวกระโดดมาเป็นการเร่งรัดให้พลเมืองรู้หนังสือภายในปี 2486 มีผลทำให้มีจำนวนผู้รู้หนังสือมากขึ้น แต่เนื่องจากการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงสมัยนี้ขึ้นอยู่กับความมั่นคงของอำนาจผู้นำ ดังนั้น เมื่อรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม พ้นอำนาจจากการบริหารประเทศไปแล้ว จึงมีการยกเลิกการรณรงค์ให้พลเมืองรู้หนังสือ และยกเลิกพระราชกำหนดส่งเสริมการรู้หนังสือใน พ.ศ. 2487 ทั้งนี้เพราะการศึกษาผู้ใหญ่ได้ถูกมองว่าเป็นนโยบายหนึ่งในบรรดานโยบายอื่น ๆ ที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินการในลักษณะที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ของสังคมไทยในขณะนั้น นอกจากนี้ยังเป็น "การจัดขึ้นตามพอใจและความต้องการของรัฐบาลสมัยหนึ่ง ซึ่งสนับสนุนลัทธิเผด็จการ" (บุญช่วย สมพงษ์ 2523: 151) จึงมีผลให้การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ได้ถดถอยไป และมาได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ในเวลาต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2490 โดยรัฐบาลชุด พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ มูลเหตุของการดำเนินงานจัดการศึกษาในครั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า จัดขึ้นเพื่อให้ความร่วมมือและสนองตอบต่อแผนงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้คนรู้หนังสือทั่วโลกขององค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในขณะนั้น เป็นสำคัญ (ดูแถลงการณ์ฟื้นฟูการศึกษาผู้ใหญ่ 2490: 82-83)

1. การจัดตั้งโรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่สำหรับคนต่างด้าว

หลังจากที่รัฐบาลประกาศเปลี่ยนแปลงตัวหนังสือไทยเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2485 เพียง 1 เดือน กระทรวงศึกษาธิการก็มีคำสั่งถึงคณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัดให้จัดการศึกษาผู้ใหญ่แก่คนต่างด้าว " เพื่อเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้หนังสือไทยในระบอบวิธีใหม่ให้แพร่หลาย

โดยทั่วกัน ตลอดทั้งความสะดวกในการปกครอง" (กะช่วงลี้กสาธิการ 2486: 8)
นอกจากนี้ "ให้พยายามทำให้คนต่างด้าวมีความนิยมวัฒนธรรมและภาษาไทย" (มท. 2.3/44
"การดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)")

คนต่างด้าวในทัศนะของรัฐบาลที่เพิ่งเล็งก็คือ คนจีน เป็นส่วนใหญ่ ที่รัฐบาลใช้นโยบาย
ชาตินิยมต่อต้านในกิจกรรมทุกด้าน ดังเช่น กรณีการควบคุมและสั่งปิดโรงเรียนจีนในระหว่างปี
2481-2487 จำนวน 242 โรงเรียน (พิชัย รัตนพล 2512: 92) นั้น ถือได้ว่าเป็นกรณี
ที่รุนแรงของวงการศึกษาในขณะนั้น

จุดหมายของการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้แก่คนต่างด้าว มิใช่มีเพียงความต้องการที่จะ
ดูกลืนวัฒนธรรมของคนจีนที่มีอยู่เดิมให้หันมานิยมในวัฒนธรรมไทยเท่านั้น ยังมีการสั่งการให้
โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่ที่สอนคนต่างด้าวพยายามชักจูงให้คนต่างด้าวส่งบุตรหลาน เข้าเรียนใน
โรงเรียนไทยอีกด้วย (ทจช., มท. 2.3/44, "การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)")

คนต่างด้าวที่สมัครเข้าเรียนส่วนใหญ่แล้ว คือ คนจีนที่มีการศึกษาและรู้หนังสือของ
ชาติตนอยู่แล้ว (กะช่วงลี้กสาธิการ 2486: 8) ดังนั้นจึงสามารถวิเคราะห์ได้ว่า การที่คนจีน
จำนวนหนึ่งสมัครเข้าเรียนในโรงเรียนผู้ใหญ่สำหรับคนต่างด้าว โดยที่รัฐบาลมิได้ใช้กฎหมาย
บังคับแต่อย่างใด นอกจากการโฆษณาชักจูง ทั้งนี้เป็นเพราะคนจีนเหล่านั้นรู้จักที่จะปรับตัวให้
อยู่รอด ท่ามกลางภาวะของการได้รับแรงกดดันและการต่อต้านจากรัฐบาลทุกวิถีทางในขณะนั้น
ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม (ดู Skinner 1962: 261-289) อย่างไรก็ตาม
ในทัศนะของรัฐบาลแล้วกลับเห็นว่า การที่คนจีนสมัครเข้าเรียนนั้น เพื่อต้องการหาความรู้เพิ่มเติม
เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการค้าขาย และคนจีนมีความตื่นตัวที่จะเรียนรู้หนังสือไทย
ด้วยความสมัครใจ (กะช่วงลี้กสาธิการ 2486: 8) ทัศนะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการ
โฆษณาชักจูงที่รัฐบาลใช้ดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่แก่คนต่างด้าววิธีหนึ่ง

รัฐบาลสามารถดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่แก่คนต่างด้าว เกือบทั่วทุกจังหวัดในประเทศ
ดังเช่น ใน พ.ศ. 2485 มีจังหวัดที่ทำการเปิดสอน 65 จังหวัด และใน 65 จังหวัดนี้เปิด
โรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่คนต่างด้าวจำนวน 146 โรงเรียน (กะช่วงลี้กสาธิการ 2486: 9)

2. การรณรงค์ให้พลเมืองที่ไม่รู้หนังสือ เข้ารับการศึกษาระหว่างการดำเนินงาน เร่งรัด

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงระยะนี้แม้จะได้รับผลกระทบจากภาวะของสงคราม แต่ปริมาณของผู้เข้ารับการศึกษาก็เพิ่มขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้ เนื่องจากการใช้มาตรการการเร่งรัดของรัฐบาลที่จะให้พลเมืองได้รู้หนังสือภายในปี 2486 รูปแบบของวิธีการที่จะทำให้พลเมืองเข้ารับการศึกษาระหว่างนี้จึงเป็นลักษณะของการรณรงค์จัดการศึกษาผู้ใหญ่ทั่วประเทศ

นอกจากการออกพระราชกำหนดส่งเสริมการรู้หนังสือซึ่งถือได้ว่าเป็นกฎหมายที่พลเมืองจะต้องปฏิบัติตามแล้ว รัฐบาลยังดำเนินงานกวาดล้างนอกระเบียบที่พลเมืองจะต้องปฏิบัติคือ

- ให้ครอบครัวข้าราชการไทยรู้หนังสือไทยภายใน พ.ศ. 2486 กล่าวคือ ผู้ที่มีอายุ 8-55 ปี ต้องเรียนหนังสืออ่านออกเขียนได้ภายใน พ.ศ. 2486 เมื่อพ้นกำหนดนี้ยังอ่านเขียนไม่ได้ให้ผู้นั้นออกจากบ้านพักข้าราชการ

- ห้ามผู้ไม่รู้หนังสือไทยที่เป็นชายอุปสมบท

- ห้ามผู้ไม่รู้หนังสือ เข้าไปขายของในสถานที่ของกระทรวงศึกษาธิการ

- ให้กรมศาสนาได้ส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ ให้อบรมและกวาดล้างนอกระเบียบ ซึ่งมีความอายุ 8-45 ปี ให้เรียนรู้อ่านออกเขียนได้ ภายในปี พ.ศ. 2486 ถ้ายังไม่สามารถอ่านและเขียนหนังสือไทยได้ให้เจ้าอาวาสสั่งหรือบังคับให้ผู้นั้นออกไปเสียจากวัด

- ให้สิ้นสุดการผ่อนผันแก่ข้าราชการ พนักงานเจ้าหน้าที่ ตามหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่ไม่รู้หนังสือ โดยกำหนดสิ้นสุดตั้งแต่ปลายปี 2485 และในปี 2486 ห้ามรับผู้ไม่รู้หนังสือ เข้าทำงานในหน่วยงานราชการ (ศรีกรุง, 5 กันยายน 2486)

สำหรับข้าราชการที่สังกัดกระทรวงกลาโหมนั้น จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีคำสั่งโดยตรงดังนี้

. . . ตั้งแต่บัดนี้ถึงสิ้น พ.ศ. 2486 บุคคลที่ทำงานในกะช่วงกลางใหม่ทุกคนรวมถึง พลทหารด้วย ต้องอ่านหนังสือให้ออก เขียนได้ ถือการอ่านคำสั่งในใบปลิวของ กลางใหม่ เป็น เกณฑ์ ถ้าพ้นกำหนดนี้ ยังอ่านไม่ได้ให้พ้นหน้าที่ไป ถ้าเป็นพลทหารให้กักตัว ไว้ที่ โรงทหารจนกว่าจะอ่านออกเขียนได้ ห้ามลงไปนอกบริเวณเป็นอันขาด ส่วน บรรดาครอบครัวของข้าราชการทุกประเภท ตลอดจนคนงาน ถ้าอยู่บ้านหลวง และมีบุตร ระหว่างอายุ 8 ถึง 55 ปี จะต้องเรียนให้อ่านออก เขียนได้ เช่นเดียวกับภายใน พ.ศ. 2486 นี้ . . . (แปลก พิบูลสงคราม 2486 ข: 3: 15)

การใช้วิธีการบังคับดังกล่าวข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นการที่รัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ตระหนักในความสำคัญของการศึกษาผู้ใหญ่ที่มีต่อชาติในช่วงขณะนั้น เป็นอย่างดี

นอกจากนี้หนังสือพิมพ์ยัง เป็นสื่อที่มีบทบาทในการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่เป็น อย่างยิ่ง มีการเสนอข่าวและบทความ เกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อชักชวนให้พลเมืองที่รู้หนังสือ ได้มีส่วนช่วยส่งเสริมและสนับสนุนแก่ผู้ไม่รู้หนังสือ มีการพิมพ์บท เรียนสำหรับผู้ใหญ่ลงในหน้า หนังสือพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ หนังสือพิมพ์ศรีกรุง เมื่อเกิดภาวะการขาดแคลนแบบเรียนขึ้น

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2487 กรมโฆษณาการจัดทำหนังสือพิมพ์ชื่อพิบูลชัย เป็น ฉบับแรก มีวัตถุประสงค์เพื่อ เผยแพร่แก่กำนันผู้ใหญ่บ้านและนักศึกษาผู้ใหญ่ให้มีความรู้ ความคิด ทันสมัย และทันความต้องการของชาติ หนังสือพิมพ์พิบูลชัย จึง เป็นหนังสือสำหรับการศึกษาผู้ใหญ่ โดยตรง มีคอลัมน์ของการศึกษาผู้ใหญ่ให้ชื่อว่า "หน้าการศึกษาผู้ใหญ่" มีเนื้อหาสาระ เกี่ยวกับการชักชวนให้ผู้ไม่รู้หนังสือได้เรียน ส่วนผู้ที่รู้แล้วก็ต้องสนับสนุน คุณสมบัติของการรู้หนังสือ และการชักชวนให้ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ดังคำกลอนต่อไปนี้

หนังสือพิมพ์พิบูลชัยได้โอกาส
เขียนอักษรไว้สำหรับกำนัน
ได้อ่านดูรู้วิชานานาชนิด
หนังสือพิมพ์ เปน เหมือน เช่น เทียนไฟ
นำผู้ใหญ่และผู้ไม่รู้อ่าน เขียน
ผู้ใหญ่ผู้เฒ่าจง เขาวนไว
ท่านผู้นำให้กำ เหนดพิบูลชัย
พึงสนองคุณงามความอารี

ถือวันชาติยามประ เสด็จ เกิดกายขันธ
รวมทั้งมันดาผู้ใหญ่บ้านได้เล่าเรียน
เกิดความรู้แตกฉาน เพราะอ่าน เขียน
จะคอย เพียรส่องแสงให้แสงไฟ
ตามแสง เทียนนำทางสว่างไสว
ภาษาไทย เรียนท่องคล่องแคล่วดี
เพื่อผู้ใหญ่จะได้รับ เต็มที่
ด้วยการที่หมั่น เพียร เล่าเรียน เอย

(พิบูลชัย, 24 มิถุนายน 2487)

อย่างไรก็ตาม แม้รัฐบาลจะดำเนินการเร่งรัดการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ทุกวิถีทาง เพื่อให้ทันกับ เป้าหมายที่วางไว้คือ ให้พล เมืองรู้หนังสือภายใน พ.ศ. 2486 แต่รัฐบาลก็ไม่สามารถดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายได้ เนื่องจากประเทศต้องประสบกับภาวะคับขันของ สงครามซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ อันมีผลกระทบต่อการทำงานบริหารการศึกษาผู้ใหญ่ จึงมีการร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพระราชกำหนดส่งเสริมการรู้หนังสือ 2486 ยืดเวลา บังคับออกไปอีก 1 ปี เพื่อดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย (มท. 2.3/44 "การดำเนินงาน จัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)")

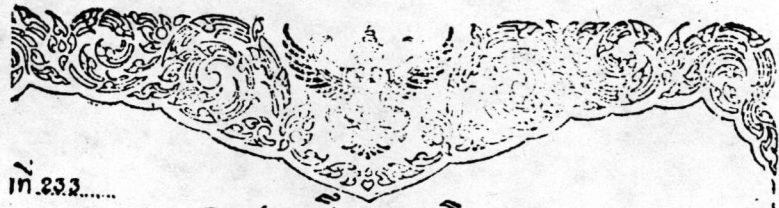
การจัดหลักสูตรและการสอน

1. โครงสร้างของหลักสูตร

การจัดหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ในสมัยที่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ดำเนินงาน จัดการศึกษาผู้ใหญ่แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้น ระยะเวลาเรียน 6 เดือน จัดสำหรับผู้ไม่รู้ หนังสือและลิมหนังสือ ผู้ที่เรียนสำเร็จตามหลักสูตรภาคนี้จะมีความรู้เทียบเท่าชั้นประถมศึกษาปีที่ 2
2. หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลาย ระยะเวลาเรียน 6 เดือน จัดสำหรับ ผู้ที่เรียนจบหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้นกับผู้รู้หนังสือมาบ้าง แต่ยังไม่ถึงกับใช้การได้ เมื่อเรียนจบภาคการศึกษานี้ สามารถเทียบวิทยฐานะ เท่ากับจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 หรือจบการศึกษา ภาคบังคับ และจะได้รับประกาศนียบัตร "รู้หนังสือไทย"*
3. หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษ จัดการสอนให้แก่ราษฎรซึ่งไม่สามารถ ใช้ภาษาไทยหรือฟังภาษาไทยไม่ชัดเจน ในดินแดนที่ได้รับกลับคืนมา 4 จังหวัด คือ จังหวัดลานช้าง จังหวัดพิบูลสงคราม จังหวัดพระตะบอง จังหวัดจำปาศักดิ์ รวมทั้งจังหวัดชายแดน เช่น บัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล แม่ฮ่องสอน เป็นต้น หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษนี้

*วิทยฐานะนี้ใช้ในการสมัคร เป็นครูไม่ได้

ที่ 233.....

กระทรวงศึกษาธิการ

ประกาศนียบัตรฉบับนี้ ให้ไว้เพื่อลงนามว่า

นายชิน สวัสดิ์.....

เกิดวันที่ 20 เดือน มิถุนายน พ.ศ. 2449 อายุ 37 ปี
 ชั้นที่ 758 ตำบล สิริราชพยาบาล อำเภอ บางกอกน้อย
 รั้ว ถนนบุรี ได้สำเร็จชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ที่โรงเรียน
 กิ่งอำเภอ บางกอกใหญ่ จังหวัด อยุธยา
 สอบไล่ได้ตามหลักสูตรการศึกษามัธยมศึกษา ภาคปลาย ซึ่งเทียบเท่าชั้นมัธยมศึกษา
 ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เมื่อวันที่ 26 เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486

กระทรวงศึกษาธิการขอแสดงความยินดี และขออวยพรให้มีความเจริญรุ่ง
 เรืองที่ได้ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี ตามความมุ่งหมายของระบอบประชาธิปไตย

นายชิน สวัสดิ์

ผู้ถือประกาศนียบัตรคนแรก

ภาพที่ 2 ประกาศนียบัตร "รัฐมนตรีไทย"

ที่มา รายงานการศึกษาผู้ใหญ่ประจำปี พ.ศ. 2485

ใช้ระยะเวลาเรียนไม่จำกัด แต่ต้องไม่ต่ำกว่า 6 เดือน และสามารถขยายปริมาณเวลาเรียน ออกไปได้ (มท. 2.3/46 "การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)" และ หลักการ ในการจัดหาหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ 2483: 1659)

โครงสร้างของหลักสูตรทั้ง 3 ประเภทนี้ แม้จะแบ่ง เป็นระดับตามพื้นฐานของความ สามารถในการรู้หนังสือของพล เมือง แต่ก็มิจุดประสงค์ร่วมที่เหมือนกันในเรื่องของการจัดการ เรียน เพื่อให้พล เมืองรู้หนังสือไทย โดยเฉพาะหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษนั้นได้มีการ เพิ่มเติมการสอนบทสนทนาภาษาไทย เป็นขั้นพื้นฐานก่อนที่จะสอนให้อ่านและเขียน ทั้งนี้เพราะ พล เมืองที่เรียนหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษคือพล เมืองที่อยู่ใน 4 จังหวัดใหม่ นั้นขาดการ ติดต่อกับและไม่ได้ใช้ภาษาไทยมาเป็น เวลานาน ทำให้ไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ ทั้งนี้รวมทั้ง พล เมืองที่อยู่จังหวัดชายแดน ซึ่งมักจะใช้ภาษาถิ่นของตนพูดจาติดต่อกันมากกว่าการใช้ภาษาไทย ("การแก้ไขความ เป็นอยู่ของราษฎรภาคใต้" 2484: 605) ส่วน เนื้อหาการเรียนการสอน ของหลักสูตรทั้ง 3 ประเภทนั้น มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง (ดูต่อไปข้างหน้า)

การกำหนดวิชาที่ต้อง เรียนของแต่ละหลักสูตรนั้นมีลักษณะสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของ การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ คือ จัด เพื่อให้พล เมืองสามารถอ่านออกเขียนได้ รู้จักหน้าที่พล เมือง ส่ง เสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ และเพื่อส่งเสริมอาชีพ ดังนั้นในหลักสูตรจึงจัดให้ผู้เรียน เรียนทุก วิชาที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ คือ วิชาภาษาไทย เลขคณิต หน้าที่พล เมือง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และสุขศึกษา

เนื่องจากหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่มีลักษณะ เน้นการเรียนการสอน เพื่อให้พล เมืองรู้ หนังสือ เพราะการรู้หนังสือ เป็นสื่อกลางที่จะนำไปสู่การรับวิทยาการอื่น ๆ ประการสำคัญ การ เน้นสอนภาษาและหนังสือดังกล่าว เป็น เพราะรัฐบาลมีนโยบายที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่ง อัน เดียวกันของรัฐให้เกิดขึ้น รวมทั้งยังเป็น การส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติด้วย อย่างไรก็ตามก็ดี ในการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนรู้หนังสือนั้น ผู้เรียนจะได้รับการฝึกฝนให้รู้หนังสือควบคู่ไป กับการให้ความรู้และการอบรมปลูกฝังในสิ่งที่รัฐต้องการพร้อมกันไปด้วย เนื่องจากหลักการสอน ผู้ใหญ่นั้นแตกต่างและตรงข้ามกับการสอน เด็ก กล่าวคือ การสอน เด็กให้รู้หนังสือจะต้องสอน พหุปัญญาและสระก่อน เพราะ เด็กยังไม่รู้ว่าคำพูดและความหมายของคำพูดโดยกว้างขวางและ

เพียงพอ ส่วนการสอนผู้ใหญ่ที่มีประสบการณ์นั้นสอนโดยใช้เป็นคำ ๆ ไป เรียกว่า คำมาตรฐาน คือ คำที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ฉัน เธอ กับ เดิน นั่ง ฯลฯ คำมาตรฐานเหล่านี้จัดให้เรียนตามลำดับของความจำเป็นที่จะต้องใช้ ถ้าผู้เรียนจำได้ตามที่หลักสูตรกำหนด ก็ย่อมจะมีความรู้ อ่านออก เขียนได้ (บุญช่วย สมพงษ์ 2484: 151)

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำในชีวิตประจำวันที่นักศึกษาผู้ใหญ่ได้รับการสอนในสมัยนั้น นอกจากการเรียนคำมาตรฐานโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ยังมีคำมาตรฐานอื่น ๆ ที่มุ่งปลูกฝังความคิด พลเมืองในเรื่องเกี่ยวกับนโยบายสร้างชาติอีกด้วย เช่น คำว่า ชาติ เอกราช ผู้นำ ทหาร เป็นต้น ทั้งนี้รวมทั้งการสอนให้ท่องเป็นประโยคด้วย เช่น "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" "เราต้องประพฤติตามวัฒนธรรมของชาติ" "เวลาบ้านเมืองไม่ปรกติ จงรักษาความสงบและสามัคคี" (บุญช่วย สมพงษ์ 2487: 19) การสอนให้อ่านออกเขียนได้ จึงเป็นการเรียนคำและประโยคซึ่งบรรจุตัวหนังสือที่ให้ทั้งความรู้และในขณะเดียวกันก็ได้ปลูกฝังความคิด และเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีอยู่ เดิมให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของรัฐอีกด้วย

ดังนั้น เมื่อหลักสูตรของการศึกษาผู้ใหญ่ทั้ง 3 ประเภท เน้นการสอนเพื่อให้รู้หนังสือ เป็นพื้นฐานควบคู่ไปกับการให้ความรู้ การกำหนดอัตราเวลาเรียนของแต่ละวิชาในหลักสูตรทั้ง 3 ประเภท จึงให้ความสำคัญกับวิชาภาษาไทยมากกว่าวิชาอื่น ๆ ซึ่งได้จำแนกรายการสอน เป็น การอ่าน การเขียน การคิด การแต่ง สำหรับคำมาตรฐานที่ใช้ในการเรียนวิชาภาษาไทยก็คือ คำในแบบ เรียนที่รวมทุกวิชาไว้ในเล่มเดียวกัน ตลอดจนคำที่ครูเป็นผู้เลือกสอน ดูตารางที่ยกมาประกอบคำอธิบาย ดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงอัตราเวลาเรียนของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้น

(ในระยะเวลา 6 เดือน)

วิชา	รายการ	อัตราเวลาเรียนคิด เป็น ส่วนร้อยของ เวลาเรียนทั้งหมด ในรอบสัปดาห์
ภาษาไทย	อ่าน	30
	คัด เขียน แต่ง	20
คณิตศาสตร์	เลขคณิต เลขคณิตในใจ	20
เบ็ดเตล็ด	หน้าที่พล เมือง	15
	ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์	10
	สุขศึกษา	5
รวม		100

ที่มา : กระทรวงธรรมการ 2484 ข : 1

ตารางที่ 4 แสดงอัตราเวลาเรียนของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลาย
(ในระยะเวลา 6 เดือน)

วิชา	รายการ	อัตราเวลาเรียน ร้อยละใน 1 สัปดาห์
ภาษาไทย	อ่าน (ใช้หนังสืออ่านหน้าที่พลเมือง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และ สุขศึกษา และอธิบายวิชานั้นประกอบ*	50
	คิด	10
	เขียน	10
	แต่ง	15
คณิตศาสตร์	เลขคณิต เลขคณิตในใจ	15
รวม		100

หมายเหตุ

หน้าที่พลเมือง	(ชั่วโมงอ่าน)	20
ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์	(ชั่วโมงอ่าน)	20
สุขศึกษา	(ชั่วโมงอ่าน)	10

*หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลายนั้นมีโครงการที่จะจัดแบบเรียนแยกเป็นรายวิชา
แต่ในเวลานั้นรัฐบาลยังไม่สามารถจัดทำได้

ที่มา: หจช., มท. 2.3/46 "การดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)".

ตารางที่ 5 แสดงอัตราเวลาเรียนของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษ

(ไม่จำกัดระยะเวลาเรียน แต่อย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่า 6 เดือน)

วิชา	รายการ	อัตราเวลาเรียน ร้อยละใน 1 สัปดาห์
ภาษาไทย	การสนทนา	30
	อ่าน คัด เขียน	40
คณิตศาสตร์	เลขคณิต เลขคณิตในใจ	10
หน้าที่พลเมือง	หน้าที่พลเมือง	20
รวม		100

ที่มา: ทจช., มท. 2.3/46 "การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)"

2. เนื้อหาของหลักสูตร

หลักสูตรทั้ง 3 ประการ มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในเรื่องของเนื้อหาของการเรียนการสอน กล่าวคือ หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้นนั้นจะมีรายละเอียดของเนื้อหาที่มีลักษณะของการวางพื้นฐานในการเรียนรู้แต่ละวิชา อันได้แก่ วิชาภาษาไทย ผู้เรียนจะได้รับการสอนเพื่อให้อ่านข้อความซึ่งประกอบด้วยคำมาตรฐานและสามารถอ่านคำประกาศและโฆษณา สามารถเขียนข้อความที่กำหนด ตลอดจนสามารถแต่งจดหมายและเรื่องราวต่าง ๆ ได้ วิชาคณิตศาสตร์ ให้รู้จักตัวเลขไทยและเลขอารบิก สามารถบวกลบเลขโดยมีผลลัพธ์ไม่เกินหลักร้อยและให้รู้จักการชั่ง ตวง วัด วิชาหน้าที่พลเมือง ให้ความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

โดยสังเขป หน้าที่ที่พลเมืองพึงปฏิบัติต่อครอบครัวและต่อบ้านเมือง ความสำคัญของวันชาติ เป็นต้น วิชาภูมิศาสตร์ ให้รู้จักเขตท้องที่ภายในจังหวัด สถานที่ราชการ อาชีพของราษฎร การคมนาคม วิชาประวัติศาสตร์ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชาติไทย บุคคลสำคัญของชาติ วิชาสุขศึกษา การบำรุงรักษาร่างกายเกี่ยวกับความสะอาด ความปลอดภัย การป้องกันและรักษาโรคติดต่อ และความรู้เกี่ยวกับยาสามัญประจำบ้าน (กระทรวงธรรมการ 2484 ข: 2-5)

เนื้อหาของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลาย จะให้ความรู้ในระดับที่กว้างขึ้น เริ่มที่วิชาภาษาไทย จะต้องเรียนคำมาตรฐานที่มีอักษรวิธียากกว่าเดิมทั้งในด้านการอ่าน การเขียน การคิด และการแต่ง วิชาเลขคณิต ให้สามารถบวกลบเลขโดยมีผลลัพธ์ไม่เกิน หลักพัน ให้รู้จักการคูณและการหาร การทำบัญชีขึ้นต้นอย่างง่าย การรู้จักมาตราชั่ง ตวง วัด เพิ่มเติมจากหลักสูตรภาคต้น วิชาหน้าที่พลเมือง ให้ความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครอง แบบประชาธิปไตย การใช้สิทธิออกเสียงในการเลือกตั้ง การทหาร รัฐนิยม เป็นต้น วิชาภูมิศาสตร์ ให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ภายในประเทศในเรื่องเมืองสำคัญ สินค้าเข้าออก การคมนาคม และอาชีพ ตลอดจนเรื่องราวของประเทศใกล้เคียง วิชาประวัติศาสตร์ การปรับปรุงประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 การเสียดินแดนในสมัยรัชกาลที่ 5 และความก้าวหน้าของไทยในขณะนั้น วิชาสุขศึกษา ให้เข้าใจเรื่องอาหาร อากาศ ยาเสพติดที่ให้โทษ การกำจัดเชื้อโรค และการป้องกันโรคติดต่อ เป็นต้น (กระทรวงธรรมการ 2484 ค: 41-43)

เนื้อหาของหลักสูตรการศึกษาภาคพิเศษ จะให้ความรู้ที่สามารถติดต่อกับหน่วยงานของราชการ และการสร้างสำนึกความเป็นไทยให้กลับคืน เริ่มที่วิชาภาษาไทย ให้สามารถใช้ภาษาไทยในการพูดจาติดต่อกันได้ และในเรื่องการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ ตลอดจนให้สามารถอ่าน คัด และเขียน หนังสือไทยได้ วิชาคณิตศาสตร์ ให้รู้จักตัวเลขไทย มาตราวัดไทย บวกลบเลขโดยไม่เกินหลักร้อย และรู้จักมาตราชั่ง ตวง วัด วิชาหน้าที่พลเมือง ให้เข้าใจว่าตนเองเป็นไทย ความแตกต่างในเรื่องสิทธิและหน้าที่ เสรีภาพ ภราดรภาพ ระหว่างคนไทย และคนเชื้อชาติอื่นที่อยู่ในความปกครองของชนชาติอื่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเป็นอยู่ และความเจริญของคนไทยในภาคกลาง รัฐนิยม อาณาเขตของประเทศ (ทจข., ม.ท. 2.3/46 "การดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)")

เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษ ไม่มีเนื้อหาการสอนวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สุขศึกษา มีเพียงแต่วิชาหน้าที่พลเมือง แต่อย่างไรก็ดี แม้จะไม่มีเนื้อหาของรายวิชาดังกล่าว แต่จากการที่หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษนั้นใช้แบบเรียนชุดเดียวกับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้น ที่รวมทุกวิชาไว้ในเล่มเดียวกัน ดังนั้น พลเมืองที่เรียนตามหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษย่อมต้องได้รับการปลูกฝังเนื้อหาในวิชาดังกล่าวโดยปริยาย

นอกจากนี้ เนื้อหารายการสอนของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ทั้ง 3 ประเภท ยังสะท้อนให้เห็นว่าการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนผู้ใหญ่ของช่วงสมัยนั้น มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับการศึกษาในระบบโรงเรียน กล่าวคือ เป็นการสอนที่ยึดเนื้อหาแบบเรียนและการถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียน โดยมีศูนย์กลางที่ครู มิใช่ผู้เรียน

อย่างไรก็ตามแม้ว่าเนื้อหาของหลักสูตรจะมีได้เน้นวิชาชีพ แต่รัฐบาลก็ให้โอกาสแต่ละจังหวัดที่จัดการสอนผู้ใหญ่เหล่านั้นสามารถที่จะปรับปรุง เนื้อหาการสอนให้สอดคล้องกับอาชีพ ภูมิประเทศในท้องถิ่นนั้น ๆ นอกจากนี้รัฐบาลยังจัดดำเนินการศึกษาผู้ใหญ่ในนิคมต่าง ๆ เพื่อปลูกฝังความคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ นิคมสร้างตนเองจังหวัดลพบุรี นิคมผ้ายสุโขทัย (จัดการศึกษาผู้ใหญ่ในนิคมต่าง ๆ 2483: 2232) จึงกล่าวได้ว่า รัฐบาลมีความมุ่งหมายที่จะให้การศึกษายุใหญ่มีส่วนช่วยส่งเสริมอาชีพอย่างแท้จริง

3. แบบเรียน

แบบเรียนที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนผู้ใหญ่มีทั้งหมด 4 เล่ม คือ

1. หนังสือหัดอ่านของผู้ใหญ่ เล่ม 1
2. หนังสือหัดอ่านของผู้ใหญ่ เล่ม 2
3. หนังสือหัดอ่านของผู้ใหญ่ เล่ม 3
4. หนังสือหัดอ่านของผู้ใหญ่ เล่ม 4

ทั้ง 4 เล่ม รวบรวมทุกวิชาไว้ในเล่มเดียวกัน ใช้ประกอบการสอนสำหรับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้น หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลาย และหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษ

แต่สำหรับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลายนั้นใช้แบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่เพียงเล่ม 3 และ เล่ม 4 นอกนั้นใช้หนังสือของชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แทน คือ

1. หนังสืออ่านเรื่อง เบ็ด เดล็ด เล่ม 2 (ของกระทรวงธรรมการ)
2. หนังสืออ่านเรื่อง หน้าที่พลเมือง (ของกระทรวงธรรมการ)
3. หนังสืออ่านสุขศึกษา (ของพระยาพิชิตศาสตร์วิธาน)

(มท. 2.3/46 "การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)")

ส่วนแบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษนั้นไม่มีโดยเฉพาะ จึงต้องใช้แบบเรียนทั้ง 4 เล่ม ร่วมกับของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้นแทน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า กองการศึกษาผู้ใหญ่สามารถผลิตหนังสือแบบเรียนใช้ประกอบการสอนสำหรับหลักสูตรภาคต้นเท่านั้น ส่วนหลักสูตรอีก 2 ประเภทนั้น รัฐบาลไม่สามารถจัดพิมพ์ได้ทัน เนื่องจากภาวะของการขาดแคลนงบประมาณ และการขาดแคลนกระดาษสำหรับพิมพ์แบบเรียน

แม้ว่าแบบเรียนที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลาย จะใช้ร่วมกับแบบเรียนประถมศึกษา เนื่องจากความไม่พร้อมของรัฐบาล แต่จุดมุ่งหมายทางการศึกษาในเรื่องผลที่รัฐบาลต้องการได้รับจากการศึกษาทั้ง 2 ประเภทนั้นแตกต่างกัน คือ

. . . ในชั้นประถมศึกษาชั้นนั้นรัฐบาลหวังผลเพื่อให้สามารถเรียนรู้อย่างละเล็กละน้อย สามารถอ่านออกเขียนได้ ทำเลขได้ เป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะการเรียนที่ต้องใช้ความ ดริตรอง ตั้งเรื่องหน้าที่พลเมือง เป็นต้นนั้น ต้องคนที่มีอายุแล้วจึงจะเข้าใจดี. . . (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (คำบรรยาย ของรัฐมนตรีและกรมต่าง ๆ)")

ดังนั้นผลที่รัฐบาลต้องการรับจากการจัดการศึกษาผู้ใหญ่จึง เพื่อต้องการให้สนับสนุน นโยบายของรัฐ เป็นสำคัญ ดังจะเห็นจากการที่รัฐบาลได้ เลือกแบบเรียนที่ใช้ประกอบการเรียน การสอนสำหรับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคปลาย ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้น โดยเฉพาะ เรื่องรัฐนิยม ซึ่งมีอยู่มากใน เนื้อหาการสอนของหลักสูตรภาคปลายและในหนังสือ หน้าที่พลเมืองของชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ซึ่งกล่าวถึง ความหมาย ที่มา จุดมุ่งหมาย และสาระของ รัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ (กระทรวงศึกษาธิการ 2484 ก: 57-86)

สำหรับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษ แม้จะใช้แบบเรียนร่วมกับหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้นซึ่งรวบรวมทุกวิชาไว้ในแบบเรียนเล่มเดียวกัน แต่จุดมุ่งหมายของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคพิเศษนั้นต้องการเน้นให้ผู้เรียนพูดภาษาไทยเป็นสำคัญ กล่าวคือต้องการให้ผู้เรียนสามารถใช้ภาษาไทยในการพูดจาติดต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดจนให้สามารถใช้ในการติดต่อทั่ว ๆ ไป

หาก เปรียบเทียบลักษณะ เนื้อหาแบบเรียนของแบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่และแบบเรียนชั้นประถมศึกษา จะเห็นได้ว่าลักษณะของเนื้อหาแบบเรียนของหนังสือหัดอ่านของผู้ใหญ่ทั้ง 4 เล่มนั้นมีความสอดคล้องและต่อเนื่องในด้านอักษรวิธีของภาษาและตัวหนังสือซึ่งจะยากขึ้นโดยลำดับ และเนื้อหาในแบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่แต่ละเล่ม จะให้ความสำคัญกับการชักจูงให้พลเมืองรู้หนังสือ โดยการเปรียบเทียบให้เห็นว่า "คนที่ไม่รู้หนังสือหรือไม่ได้รับการศึกษา . . . ก็ไม่ผิดอะไรกับคนตาบอด" (กะซวงสิกสาธิการ 2486: 3: 15)

นอกจากนี้แล้วยังปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม โดยเนื้อหาแบบเรียนจะเสนอเรื่องความเป็นมาของชาติ ความสำคัญของผู้นำตั้งแต่ในอดีตของพ่อขุนรามคำแหง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นต้น ความสำคัญของสถาบันทหาร ในส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่พลเมือง เนื้อหาของแบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่จะเน้นในเรื่องหน้าที่ที่ราษฎรมีต่อรัฐบาล เช่น การเสียภาษีอากร การรู้จักสร้างตนเองในทุก ๆ ด้าน เช่น การศึกษาหาความรู้ การบำรุงรักษาตนเองเกี่ยวกับการอนามัย การประกอบอาชีพ ประการสำคัญ คือ การปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ

สำหรับแบบเรียนของชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่รัฐบาลได้เลือกใช้ประกอบการเรียนการสอนสำหรับหลักสูตรภาคปลายนั้น มีความแตกต่างกับแบบเรียนของผู้ใหญ่ในแง่ที่แบบเรียนได้แยกเป็นรายวิชา ดังเช่น หนังสือหน้าที่พลเมืองของชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีเนื้อหาที่ให้ความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครองใหม่ โดยกล่าวถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองที่ดี การให้ความรู้เรื่องสิทธิ เกี่ยวกับการเลือกผู้แทนราษฎร และสิทธิของการเข้ารับการศึกษา ส่วนการให้ความรู้เรื่องหน้าที่นั้น เริ่มต้นที่พลเมืองต้องเคารพในกฎหมาย และเมื่อเกิดภาวะสงคราม พลเมืองทุกคนไม่ว่าชายหญิง ผู้ใหญ่ และ เด็ก ต้องมีหน้าที่ป้องกันชาติ

นอกจากนี้แล้วในแบบเรียนยังกล่าวถึงโครงสร้างของการปกครองในระบบใหม่ ตั้งแต่ระดับการปกครองส่วนท้องถิ่น การปกครองส่วนภูมิภาค และการปกครองส่วนกลาง ประการสำคัญ คือ การให้ความรู้ในเรื่องของรัฐธรรมนูญทั้ง 12 ฉบับ เช่นกัน (กระทรวงศึกษาธิการ 2484 ก: 126)

เนื้อหาของหนังสืออ่านเรื่อง เบ็ดเตล็ด เล่ม 2 จะเป็นการรวบรวมความรู้ทั่วไป ซึ่งมีเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐเป็นอย่างดี ดังเช่นการปลูกฝังในเรื่องความกล้าหาญ การให้รู้จักเคารพธงชาติ การรู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม ความขยันหมั่นเพียร เป็นต้น

นอกจากนี้ยังให้ความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพ อันได้แก่ การให้ความรู้ในเรื่องการปลูกและบำรุงไม้ผล ความสำคัญของการค้าขาย และส่งเสริมให้พลเมืองมีอาชีพค้าขาย โดยเน้นให้เห็นว่าคนจีนคือคนต่างด้าวที่มาแย่งอาชีพการค้าจากพลเมืองไทย (กระทรวงธรรมการ 2480 ค: 25) เนื้อหาของหนังสือศึกษานั้น คือการให้ความรู้ที่เกี่ยวกับการอนามัย โดยเริ่มที่การปลูกฝังให้รักษาความสะอาดของร่างกาย เครื่องใช้ ตลอดจนที่อยู่อาศัย การปลูกฝังสุขนิสัยเกี่ยวกับการกินอาหาร การพักผ่อน การออกกำลังกาย การให้ความรู้เกี่ยวกับอวัยวะที่สำคัญของร่างกาย และการให้ความรู้ในเรื่องการปฐมพยาบาล

อาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาของแบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่และแบบเรียนของชั้นประถมศึกษา นั้น มีลักษณะโครงเรื่องของเนื้อหาแบบเรียนที่คล้ายคลึงกัน คือ การมุ่งปลูกฝังอบรมให้พลเมืองเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ในส่วนของประชาชนนั้นต้องรู้จักหน้าที่ที่มีต่อครอบครัว สังคม และประเทศชาติ ด้วยการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ ส่วนรัฐบาลนั้นมีหน้าที่ในการบริหารประเทศและคุ้มครองประชากรจากภัยของภาวะของสงคราม ความแตกต่างมีอยู่บ้างในลักษณะของการนำเสนอเนื้อหา กล่าวคือ แบบเรียนชั้นประถมศึกษา นั้น การนำเสนอจะมีลักษณะที่ขยายความโดยละเอียดมากกว่าแบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ ทั้งนี้จากการที่รัฐบาลแบ่งหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ คือ สำหรับผู้ไม่รู้หนังสือ ผู้ไม่รู้ภาษาไทย

ผู้รู้หนังสือมาบ้าง เป็นระดับ แบบเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้นจึงมีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาตามหลักการสอนผู้ใหญ่ คือ การกล่าวคำซ้ำในประโยคเพื่อให้ง่ายแก่การเรียนรู้และการจำดัง เช่น

. . . รัฐนิยมว่าเราต้องรักชาติไทย และต้องช่วยกันป้องกันภัยที่จะเกิดแก่ชาติ
 รัฐนิยมว่าคนไทยมีเลือดไทย เลือดเดียว และมีภาษาไทยภาษาเดียว
 รัฐนิยมว่าคนไทยต้องรู้หนังสือไทย อย่างน้อยอ่านออก เขียนได้ . . .
 (กะชวงสิกสาธิการ 2484 ง: 2: 11)

4. บทบาทครูที่มีต่อการสอน

การสอนผู้ใหญ่ซึ่งมีอายุและประสบการณ์เป็นสิ่งแปลกใหม่ของสังคมไทยในขณะนั้นจึงเป็นเรื่องยากสำหรับครูผู้ทำการสอน เพราะการสอนผู้ใหญ่เป็นหลักวิชาครูโดยเฉพาะแขนงหนึ่งต่างกับหลักวิชาครูที่สอนเด็กนักเรียน เนื่องจากผู้ใหญ่มีประสบการณ์ วัย และจิตใจที่แตกต่างจากเด็ก ดังนั้นครูจึงมีความจำเป็นต้องมีศิลปการสอน เป็นพิเศษในการสอนผู้ใหญ่เพื่อดึงดูดให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ เข้าใจในเนื้อหาที่สอน และแลเห็นประโยชน์ที่จะได้รับเมื่อเข้าเรียน อันจะมีผลทำให้ผู้เรียนอยากเรียนจนจบหลักสูตร

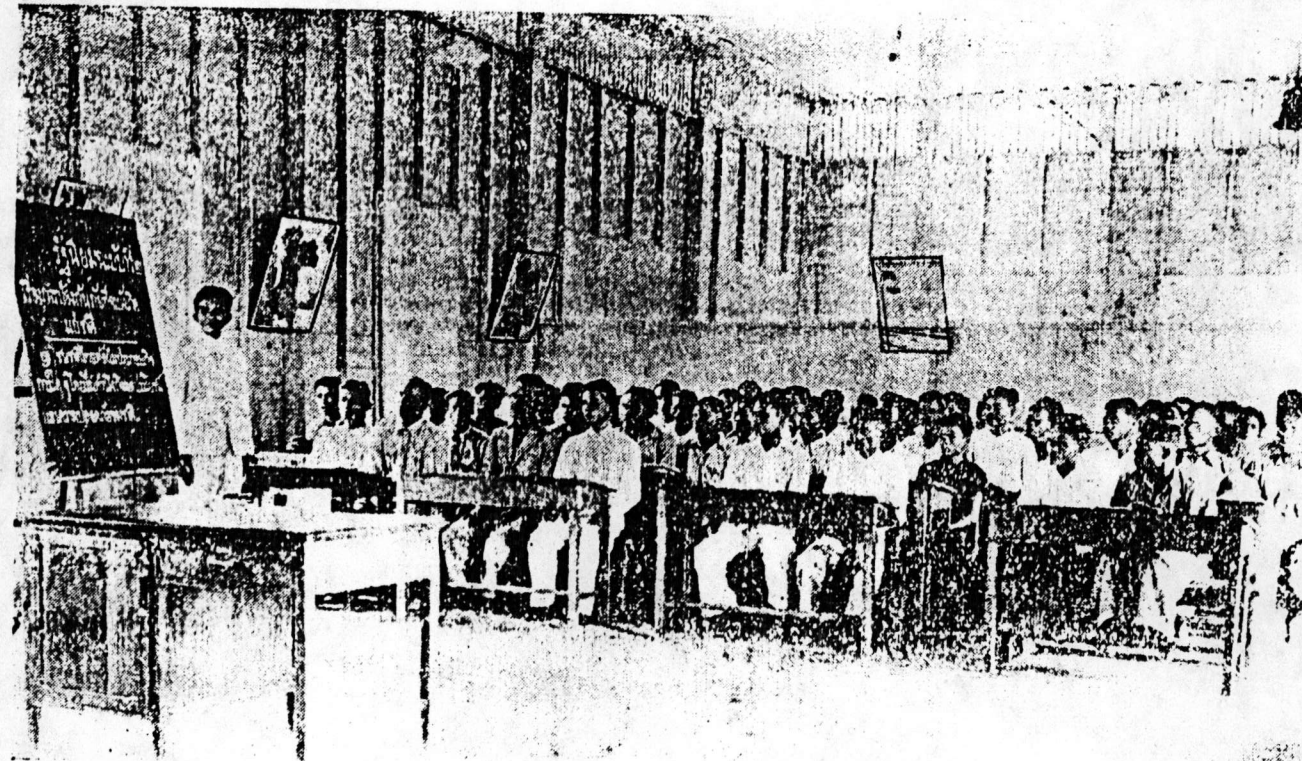
นอกจากนี้ครูยังต้องใช้จิตวิทยาเป็นอย่างสูงในการสร้างแรงจูงใจแก่ผู้เรียน รู้จักดัดแปลงและมีชั้นเชิงในการสอน ประการสำคัญ ต้องสร้างความคุ้นเคยกับผู้เรียน (บุญช่วยสมพงษ์. 2487: 2-5) : ดังจะเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ประการหนึ่งคือ ครูขาดความสัมพันธ์กับผู้เรียน ดังนั้นการสอนโดยใช้วิธีการแบบสอนเด็กทำให้ครูและผู้เรียนไม่มีความคุ้นเคยต่อกัน มีผลทำให้ผู้เรียนเกิดความระอายเป็นวัยของตนที่ไม่สามารถอ่านและเขียนหนังสือไทยได้ จึงเกิดความเบื่อหน่ายและไม่มาเรียนในที่สุด (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (คำบรรยายของรัฐมนตรี)")

ดังนั้นครูจึงต้องได้รับการอบรม เพื่อเป็นแนวทางในการสอน การอบรมครูสอนผู้ใหญ่ ในความหมายของรัฐบาลขณะนั้น คือ การเรียกหรือจัดให้มีการประชุมครูเพื่อนัดแนะหรือ ชักชวนความเข้าใจในระยะเวลากำหนดไม่เกิน 2 สัปดาห์ วัตถุประสงค์ของการอบรม ได้แก่ การอบรม เพื่อให้เข้าใจนโยบายและการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อให้รู้วิธีสอนตาม หลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ และเพื่อให้รู้จักหลักการบริหารงาน เป็นต้น (บุญช่วย สมพงษ์ 2484: 109)

อย่างไรก็ตามในการปฏิบัติจริงนั้น ครูที่สอนผู้ใหญ่มีโอกาสที่จะได้รับการอบรมน้อย มาก เนื่องจากการขาดแคลนบุคลากรและงบประมาณ ครูจึงต้องศึกษาวิธีการสอนจากคู่มือ การสอนผู้ใหญ่ที่กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ขึ้น คือ หนังสือคู่มือการสอนผู้ใหญ่ไม่รู้หนังสือ และ หนังสือคู่มือการสอนผู้ใหญ่รู้ภาษาไทย

การสอนผู้ใหญ่ นั้น ครูย่อมมีบทบาทการสอนทั้งในด้านการสอนอักษรวิธี คือ การสอน ให้สามารถอ่าน เขียน คัด แต่ง หนังสือไทยได้ รวมทั้งการคิดเลขให้เป็น และการให้ ความรู้ในการสอนวิชา เบ็ดเตล็ด คือ วิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และ สุขศึกษา พร้อมกับปลูกฝังความคิดอ่าน ความสำนึกและทัศนคติของผู้เรียนให้สอดคล้องกับ สิ่งที่รัฐบาลต้องการ นอกจากนี้ครูต้องสามารถถ่ายทอดเนื้อหาในหลักสูตรและในแบบเรียนให้ได้ ดังเช่น เมื่อรัฐบาลต้องการให้นักศึกษาผู้ใหญ่เข้าใจความหมายของคำว่า รัฐนิยม "ครูต้อง พยายามถอดความรัฐนิยมให้เป็นภาษาง่าย ๆ เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจอย่างแจ่มชัด ครูต้อง สามารถบอกถึงจุดหมายของรัฐนิยม ทำไมต้องมีรัฐนิยม" (กระทรวงธรรมการ 2484 ข: 17) ทั้งนี้ครูสามารถใช้สื่อต่าง ๆ ประกอบการสอน เช่น หนังสือพิมพ์ สุนทรพจน์ของผู้นำ เพลง ปลูกใจ เป็นต้น

นอกจากนี้ในการสอนพลเมืองที่ไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ ครูยังต้องมีบทบาทใน การสอนมากขึ้น กล่าวคือ "ครูจะต้องจัดการสอนให้พูดไทยได้เสียก่อนและในระหว่างที่สอน หน้าที่พลเมือง ให้ปลูกฝังความรักชาติไทยด้วย" (ทจช., มท. 2.3/44 "การดำเนินงาน จัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)") สำหรับการสอนพลเมืองที่รัฐบาล เรียกว่าคนต่างด้าว นั้น

ภาพที่ 3 โรงเรียนผู้ใหญ่เทศบาลตำบลหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

ที่มา รายงานการศึกษาผู้ใหญ่ประจำปี พ.ศ. 2484

"ครูผู้สอนต้องสอนหนักไปในทางที่จะปลูกวัฒนธรรมไทย ให้เห็นความสำคัญของภาษาไทย ครูจะต้องถือเป็นหลักประจำใจว่า จะพยายามชักจูงให้ผู้เรียนให้หันมานิยมไทย มิใช่ปล่อยให้ผลเมืองต่างด้าวครอบงำ ครู" (ทจช., มท. 2.3/46 "การดำเนินงานการจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ (2483)")

เมื่อครูมีบทบาทสำคัญดังกล่าวนี้ รัฐบาลจึงตระหนักในความสำคัญของครูที่สอนผู้ใหญ่ เป็นอย่างดี การเลือกครูสอนผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ จึงจำเป็นต้องเลือกครูที่มีลักษณะท่าทาง เป็นผู้ใหญ่ มีความประพฤติดีพอที่จะให้ผู้เรียนเคารพนับถือและเชื่อฟัง รัฐบาลเห็นว่าครูที่สอนผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญในเรื่องวิญญูมากกว่าคุณวุฒิ (บุญช่วย สมพงษ์ 2484: 83) สำหรับการรับบุคคลภายนอกเป็นครูนั้นมีเงื่อนไขหลายประการ คือ ต้องเป็นผู้ที่มีอายุ ไม่มีความประพฤติเสื่อมเสีย เป็นที่นิยมนับถือของราษฎรและมีความรู้เป็นอย่างดี การจะรับบุคคลภายนอกมีความจำเป็นในแง่ของการขาดแคลนผู้สอนเท่านั้น (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (คำบรรยายของคณะรัฐมนตรี และกรมต่าง ๆ))

อย่างไรก็ตาม การสอนผู้ใหญ่ในช่วงสมัยนี้มีไม่เพียงแต่ผู้มีอาชีพครู เท่านั้น พระสงฆ์ ก็มีบทบาท เช่นเดียวกัน เนื่องจากรัฐบาลได้ขอความร่วมมือจากคณะสงฆ์ในการดำเนินงานการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ คณะสงฆ์ได้มีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนทั้งในด้านการสอน และการให้ใช้สถานที่ในการสอน ตลอดจนการชักชวนให้ผู้ไม่รู้หนังสือเข้าเรียนโดยการสอดแทรกกับการแสดงพระธรรม เทศนา (คณะสงฆ์ร่วมมือในการดำเนินการศึกษาผู้ใหญ่' 2483: 1626) นอกจากนี้พระสงฆ์ในดินแดนจังหวัดใหม่ที่ได้รับกลับคืนมา ยังมีส่วนช่วยเหลือการศึกษาผู้ใหญ่เช่นกัน โดยการร่วมมือสมัครเข้าเรียนหนังสือไทย และเทศนาสั่งสอนประชาชนชักจูงให้มาเรียนหนังสือ โดยใช้ภาษาไทยแทนภาษาพื้นเมือง (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "เสนอรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติในการรับมอบดินแดนจำปาศักดิ์")

ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินงานการจัดการศึกษาผู้ใหญ่

การดำเนินงานการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ตั้งแต่เริ่มต้นนั้น กล่าวได้ว่า ต้องประสบกับปัญหานานัปการ ปัญหาที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากความไม่พร้อมของรัฐบาล ตั้งแต่แรกเริ่มของการดำเนินงาน ทำให้มีผลกระทบสืบทอดต่อมา

เริ่มที่ปัญหาภายในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานการศึกษาผู้ใหญ่โดยตรง คือ กองการศึกษาผู้ใหญ่ ที่ขาดบุคลากรในการบริหารงานทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น รัฐบาลจึงต้องขอความร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐทุกหน่วยงานให้จัดและดำเนินงานการศึกษาผู้ใหญ่ การจัดของเจ้าหน้าที่ตามหน่วยงานต่าง ๆ จึงใช้หลักจัดตามคำสั่งมากกว่าจัดตามหลักวิชา โดยมีหนังสือคู่มือบริหารการศึกษาผู้ใหญ่เป็นหนังสือคู่มือประกอบการดำเนินงาน ประการสำคัญคือ เจ้าหน้าที่ขาดความเข้าใจในหน้าที่ของตน และมีความคิดว่างานการศึกษาผู้ใหญ่เป็นงานฝาก ซึ่งมีชิ้นงานของหน่วยงานที่คนสังกัดโดยตรง (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2484 "กองการศึกษาผู้ใหญ่เสนอรายงานตรวจการศึกษาผู้ใหญ่") ดังนั้นเมื่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารงานไม่ปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ จึงนำไปสู่การขยายฐานปัญหาให้มากขึ้นกว่าเดิม

ปัญหาครูผู้สอนซึ่งส่วนมากเป็นครูโรงเรียนประชาบาล โรงเรียนเทศบาล และโรงเรียนรัฐบาล ยังไม่มีความเข้าใจในหลักวิชาการสอนเพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากการขาดการอบรม ครูส่วนมากจึงใช้วิธีการสอนแบบสอนเด็ก ทำให้ราษฎรที่มาเรียนเกิดความเบื่อหน่าย นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องไม่มีครูสอนในจำนวนที่เพียงพอ ครูที่สอน "มักจะมีการเข้า ๆ ออก ๆ อยู่เสมอ ครูที่เข้าใหม่หรือย้ายจากที่อื่นไปแทนใหม่ก็มักจะไม่สนิทสนมกับราษฎรเพียงพอ ทำให้มีผลต่อการเรียน คือ ทำให้ผู้เรียนขาดหายไป" (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2484 "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (คำบรรยายของรัฐมนตรีและกรมต่าง ๆ)) ดังนั้นจึงมีการเสนอให้ยุบเงินบำเหน็จรางวัลที่ให้แก่ครู เป็นรายหัวของผู้เรียนมา เป็นอัตราเงิน เดือนประจำ อันเป็นวิธีการหนึ่งที่จะโน้มน้าวให้ครูได้ปฏิบัติงานสอนได้อย่างเต็มที่

ปัญหาในเรื่องงบประมาณนับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งในการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ งบประมาณที่กองการศึกษาผู้ใหญ่ได้รับครั้งแรกใน พ.ศ. 2484 จำนวนเงิน 357,000 บาท นั้นไม่พอจ่าย และในปีต่อมางบประมาณควรที่จะได้รับมากขึ้น กลับลดน้อยลงตามลำดับ กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2485 ได้รับ 291,890 บาท พ.ศ. 2486 ได้รับ 341,890 บาท ที่เป็นเช่นนี้เพราะรัฐบาลต้องจัดสรรเงินส่วนใหญ่ให้แก่การทหารเพื่อรักษาความมั่นคงและความปลอดภัยของประชาชนในภาวะของสงคราม และในภาวะสงครามนี้

นับว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ เพราะจากการที่มีการควบคุมแสงไฟทั่วประเทศ ทำให้โรงเรียนผู้ใหญ่ประเภทที่สอนกลางคืน ทำการสอนไม่ได้ (ทจข., มท. 2.3/46 "การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)") นอกจากนี้ยังมีปัญหาของการพิมพ์แบบเรียน เนื่องจากกระดาษที่ใช้พิมพ์ขาดแคลน ทำให้ผู้เรียนไม่มีหนังสือเรียน (ทจข., ศธ. 0701.51/9 "การกำหนดวิทยฐานะผู้รู้หนังสือและการศึกษาผู้ใหญ่ พ.ศ. 2481-2488")

นอกจากปัญหาการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในวงงานของรัฐบาลแล้ว ยังมีปัญหาเกี่ยวกับราษฎร ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญที่สุดประการหนึ่งในการดำเนินงาน คือ การที่ผู้ไม่รู้หนังสือไม่สมัครเข้าเรียน (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "แจ้งการศึกษาจังหวัดลพบุรี") ดังนั้นจึงทำให้รัฐบาลต้องหาวิธีการบังคับทางอ้อมให้ราษฎรเกิดความจำเป็น (ดูหน้า 64-67, 73-75)

อาจกล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาผู้ใหญ่เป็นของใหม่ที่เพิ่งเริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยขณะนั้น การนำเข้าไปดำเนินงานกับราษฎรทั้งในรูปของการปฏิบัติงานและการเสนอแนวคิดใหม่ ย่อมส่งผลกระทบต่อราษฎรโดยตรงทั้งในด้านการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่และส่งผลกระทบต่อความเชื่อที่มีอยู่เดิมของราษฎร

ผลกระทบที่มีต่อการดำเนินชีวิตของราษฎร คือ การที่ราษฎรต้องเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสมในการรวมตัวอย่างเป็นทางการเพื่อเข้าเรียนโดยไม่กระทบกระเทือนต่ออาชีพการงาน รัฐบาลเองก็คำนึงถึงปัญหานี้ ดังจะเห็นได้จากการจัดแบ่งประเภทของโรงเรียนผู้ใหญ่เป็นหลายประเภท โดยกำหนดเวลาเข้าเรียนและจำนวนวันที่จะต้องเรียนในสัปดาห์หนึ่ง ๆ ให้แตกต่างกัน และมากน้อยต่างกัน ผู้สมัครเข้าเรียนสามารถเลือกช่วงเวลาเข้าศึกษาในโรงเรียนผู้ใหญ่ให้เหมาะสมกับอาชีพและชีวิตประจำวัน โดยการแบ่งดังนี้

ประเภทกลางวัน ได้แก่ โรงเรียนที่เปิดทำการสอนตอนเช้าหรือตอนเย็น

ประเภทกลางคืน ได้แก่ โรงเรียนที่เปิดทำการสอนตอนกลางคืน เริ่มตั้งแต่

18.00 น. เป็นต้นไป ส่วนเวลาเลิก กำหนดไว้ไม่เกิน 22.00 น.

ประเภทวันเดียว ได้แก่ โรงเรียนที่เปิดสอนสัปดาห์ละ 1 วัน โดยจะเปิดสอน กลางวันหรือกลางคืน สุดแต่ความสะดวกของผู้เข้าศึกษา กำหนดเวลาเรียนไว้ไม่ต่ำกว่า 3 ชั่วโมงต่อครั้ง

สำหรับประเภทกลางวันและกลางคืนนั้น ทางกรมได้แบ่งออกเป็นอีก 4 ประเภท คือ ประเภทที่ทำการสอนสัปดาห์ละ 2, 3, 4 และ 5 วัน อนุโลมตามสภาพความเป็นอยู่และอาชีพ ของราษฎรในท้องที่หนึ่ง ๆ เป็นเกณฑ์ (การจัดแบ่งประเภทโรงเรียนผู้ใหญ่เพื่อความสะดวก ของผู้เข้ารับการศึกษาค 2484: 608)

อย่างไรก็ตามแม้ว่ารัฐบาลจะจัด เวลาสอนในโรงเรียนผู้ใหญ่ให้มีหลายประเภท เพื่อให้ราษฎรสมัคร เข้าเรียนตามสะดวก แต่เมื่อราษฎรสมัครเรียนแล้วปัญหาที่ตามมาอีก คือ การที่ราษฎรไม่เข้าเรียนอย่างสม่ำเสมอ กล่าวคือ จากการที่รัฐบาลดำเนินงานจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ในลักษณะของการเร่งรัดให้ราษฎร เข้าเรียนโดยปราศจากการชี้แจงแก่พล เมืองอย่าง แพร่หลายและชัดเจน (บุญช่วย สมพงษ์ 2523: 154) ดังนั้น เมื่อราษฎรไม่เข้าใจถึง ความสำคัญและคุณประโยชน์ของการศึกษาผู้ใหญ่อย่างแท้จริง การเข้าเรียนของราษฎรจึงมี ลักษณะของการชักจูงกันมา เรียนมากกว่าสมัคร เข้าเรียนด้วยความเต็มใจ (สำนักงานปลัด กระทรวงศึกษาธิการ 2484, "ข้อหาหรือการประชุมกรรมการจังหวัด (คำบรรยายของ สำนักงานปลัด)") และ เมื่อผู้เรียน เข้าเรียนแล้วไม่ได้รับประสิทธิภาพการทำงานจาก เจ้าหน้าที่ และครูอย่าง เต็มที่ในด้านการ เรียนการสอนและด้านความสัมพันธ์ที่ครูควรจะปฏิบัติต่อผู้เรียน ก็มีผลทำให้ผู้เรียนลดน้อยลง ประการสำคัญภาวะของสงครามที่เกิดขึ้น ทำให้พล เมืองต้อง หันมามุ่งถึงความปลอดภัยและปากท้องมากกว่าการมานั่ง เรียนหนังสือ

ปัญหาของการที่ผู้ไม่รู้หนังสือไม่สมัคร เข้าเรียนและการไม่เข้าเรียนอย่างสม่ำเสมอ นี้ ทำให้มีการ เรียกร้องจาก เจ้าหน้าที่ดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ คือ การเสนอให้ออก พระราชบัญญัติการศึกษาผู้ใหญ่ เพื่อใช้บังคับราษฎรให้มาเรียนหนังสือ แต่กระทรวงศึกษาธิการ ไม่สามารถประกาศใช้ได้ แม้จะมีการพิจารณาและยกร่างพระราชบัญญัติไว้แล้ว ทั้งนี้เนื่องจาก ความไม่พร้อมทางด้านงบประมาณและบุคลากร (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "การประชุมศึกษาธิการจังหวัด พ.ศ. 2484")

นอกจากการดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในด้านการดำเนินงานจะมีผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของราษฎรแล้ว ยังมีผลต่อความคิดความเชื่อที่มีอยู่เดิมของราษฎร เพราะ ราษฎรส่วนใหญ่ยังมีค่านิยมเก่าที่เชื่อว่า การศึกษานั้นควรจัดให้แก่เด็กเท่านั้น แม้ว่ารัฐบาล จะพยายามสร้างค่านิยมใหม่ว่า "การเรียนย่อมไม่มีวันสาย" (กระทรวงธรรมการ 2483: 43) "ไม่มีใครแก่เกินเรียน" (เฉลิม ทะมิชาติ 2484: 39) แล้วก็ตาม

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากโรงเรียนผู้ใหญ่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ จังหวัดยะลา บิดตานิ นราธิวาส สตูล ฯลฯ นับว่าเป็นกรณีที่สำคัญที่สุดของการมีปฏิกริยาในเชิงลบที่มีต่อรัฐบาล ทั้งในด้านการปฏิบัติการและการปลูกฝังด้านแนวคิดที่ถูกส่งผ่านโดยการศึกษาผู้ใหญ่ โดยเฉพาะ ในเรื่องของการสอนให้รู้หนังสือไทย และการถ่ายทอดวัฒนธรรมนั้น "เขาถือว่าการเรียน ภาษาไทยจะกลายเป็นคนไทยไป เพราะเขายังไม่รู้ว่าตัวเขาคือ คนไทย . . . ราษฎรส่วนใหญ่ ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่นิยม เข้าเรียน" (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ 2484, "ขอความร่วมมือในการแก้ไขความเป็นอยู่ของราษฎรภาคใต้") เหตุผลที่ปฏิเสธก็เพราะความ แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงของวัฒนธรรม ภาษา ศาสนา และประเพณีทางประวัติศาสตร์ระหว่าง ชาวไทยมุสลิมกับชาวไทยส่วนใหญ่ของประเทศ ประการสำคัญ การมีอาณาเขตติดต่อกับวัฒนธรรม มาเลย์ยัง เป็น เงื่อนไขที่สำคัญในการเผยแพร่ภาษาและวัฒนธรรมไทยอีกด้วย (สุรินทร์ พิศสุวรรณ 2529: 3)

อย่างไรก็ดี แม้จะมีปัญหาเกิดขึ้นในการดำเนินการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ทั้งในส่วน ของ รัฐบาลและราษฎร แต่ด้วยความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่จะ ทำให้พล เมืองที่ไม่รู้หนังสือหมดไป การศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงสมัยนี้จึงได้รับการจัดดำเนินการมาตลอด นอกจากนี้ยังมีชุมชนในบางจังหวัด เช่น จังหวัดชลบุรี จังหวัดพระนคร จังหวัดศรีอยุธยา จังหวัดจันทบุรี จังหวัดนครราชสีมา และเทศบาลกรุงเทพ สามารถที่จะขยายงานการศึกษา ผู้ใหญ่ระดับชั้นมัธยม เพื่อสอนราษฎรในชนบทซึ่งไม่มีทุนจะศึกษาในระดับการศึกษาชั้นนี้ตอนวัย เด็ก การศึกษาผู้ใหญ่ระดับนี้จัด เฉพาะชุมชนที่รู้หนังสือแล้ว หลักสูตรประกอบด้วยวิชาสามัญและวิชาชีพ เช่น ทางด้านเกษตรศาสตร์ การค้า การบัญชี และภาษาต่างประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ 2491: 27-28)

ผลของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในขอบเขตของงานการศึกษาผู้ใหญ่

ในที่นี้การประเมินผลการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในขอบเขตของงานการศึกษาผู้ใหญ่ สามารถพิจารณาจากการดำเนินงานของรัฐบาลในด้านการบริหาร และผลสอบของนักศึกษาผู้ใหญ่ ตลอดจนการพิจารณาทัศนะของบุคคลและหน่วยงานในขณะนั้นที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาล

ผลของการดำเนินงานในด้านบริหารนั้น กล่าวได้ว่า แม้ว่ารัฐบาลได้รับงบประมาณการศึกษาผู้ใหญ่เพียงจำนวนน้อย แต่รัฐบาลก็สามารถจัดดำเนินงานการศึกษาผู้ใหญ่ที่เกี่ยวกับการจัดตั้งองค์การ ซึ่งได้แก่ การวางวิธีจัดตั้งโรงเรียน การกำหนดประเภทของโรงเรียน การวางวิธีปฏิบัติในเรื่องการเงินและด้านธุรการ เป็นต้น และการควบคุมองค์การ อันได้แก่ การตรวจโรงเรียน การอบรมเจ้าหน้าที่และครูผู้สอน การพิจารณาปัญหาข้อขัดข้องและอุปสรรคต่าง ๆ เป็นต้น สำหรับการบริหารในภาควิชาการนั้น รัฐบาลสามารถจัดทำหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ การผลิตแบบเรียน และวางระเบียบการสอบไล่ตามหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ ตลอดจนจัดการสอบวัดผลผู้เรียน

การดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในด้านบริหารดังกล่าวข้างต้นนั้น แม้จะไม่ราบรื่น และต้องประสบกับปัญหาหนานับการ (ดูหน้า 90-94) แต่เมื่อพิจารณาผลของการดำเนินงานในด้านปริมาณของจำนวนโรงเรียน จำนวนผู้เรียน จำนวนครู จะเห็นได้ว่ามีปริมาณเพิ่มขึ้นโดยลำดับ (ดูตารางที่ 6) การเพิ่มขึ้นของจำนวนโรงเรียน จำนวนผู้เรียน จำนวนครูดังกล่าวนี้ นอกจากเป็นผลของการดำเนินวิธีการชักชวนและการรณรงค์ในรูปแบบต่าง ๆ แล้ว (ดูหน้า 73-75) ยังมีลักษณะของการแข่งขันกันจัดตั้งโรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นในแต่ละจังหวัด เมื่อได้รับคำสั่งจากรัฐบาลอีกด้วย (กะซองสีกสาธิการ 2485: 2)

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบจำนวนโรงเรียน จำนวนผู้เรียน จำนวนครู ใน พ.ศ.2483-2486

พ.ศ.	จำนวนโรงเรียน	จำนวนผู้เรียน	จำนวนครู
2483	3,626	208,077	9,731
2484	6,194	366,441	16,333
2485	8,272	599,089	23,333
2486	13,167	1,107,302	32,434

ที่มา : รวบรวมจากรายงานการศึกษาผู้ใหญ่ประจำ พ.ศ. 2484-2486

ผลของการดำเนินงานในด้านการเรียนการสอน พิจารณาจาก เมื่อกระทรวงศึกษาธิการ จัดให้มีการสอบไล่วัดผลนักศึกษาผู้ใหญ่ที่เรียนจบการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ภาคต้น ภาคปลาย และภาคพิเศษในแต่ละปีการศึกษานั้น ผู้ที่เป็นนักศึกษาผู้ใหญ่ในโรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ ไม่สามารถเข้าสอบได้ทั้งหมด เนื่องจากผู้เรียนบางคนเพิ่งเริ่มเข้าเรียนจึงไม่มีความรู้เพียงพอที่จะสอบ ผู้เรียนในบางจังหวัดได้รับผลกระทบจากกรณีพิพาทชายแดนอินโดจีน (กะช่วงเสกสาธิการ 2485: 26) และผลกระทบจากภาวะของสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้น ดังนั้นโรงเรียน จึงสามารถขออนุญาตจากรัฐบาลให้งดการสอบได้ ทั้งนี้เพราะหากโรงเรียนส่งผู้เรียนเข้าสอบ โดยไม่คำนึงถึงมาตรฐานความรู้ผู้เรียน เมื่อสอบตกมาก รัฐบาลเกรงว่าอาจทำให้เสียผลในทางจิตใจของผู้เรียน ซึ่งอาจคิดไปว่าการเรียนเป็นของยากและทำให้เกิดความท้อถอยเบื่อหน่าย การเรียนในที่สุด (ทจช., มท. 2.3/46 "การดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (2483)"

อย่างไรก็ดี ผู้เรียนที่ได้รับการคัดเลือกให้สอบนั้นก็ไม่สามารถสอบผ่านได้ทั้งหมด จึงสะท้อนให้เห็นว่า ผลที่ได้รับจากการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในด้านการเรียนการสอนนั้น รัฐบาล ยังไม่ประสบผลนัก (ดูตารางที่ 7 ประกอบ)

หากพิจารณาผลงานทั้งหมดของผู้รู้หนังสือ จากการที่รัฐบาลณรงค์ให้พลเมืองรู้หนังสือ เพียงชั่วระยะเวลา 5 ปีเศษ (กลางปี 2483 - กลางปี 2487) สามารถทำให้มีผู้รู้หนังสือเพิ่มขึ้นร้อยละ 20.49 หรือ 1,409,686 คน (บุญสม นาวานุเคราะห์ 2517: 158) จึงนับว่าเป็นอัตราที่ช่วยลดช่องว่างทางการศึกษาให้แก่สังคมประการหนึ่ง เพราะการจัดการศึกษาให้พลเมืองรู้หนังสือนั้น นอกจากจะมีส่วนช่วยให้กฎหมายของการศึกษาภาคบังคับดำเนินไปด้วยดีแล้ว ยังเป็นการสร้างพลังสนับสนุนการศึกษาจากปวงชนด้วย เพราะผู้ที่ได้รับการศึกษาและได้แลเห็นประโยชน์ของการศึกษาแล้วนั้น ย่อมจะมีความโน้มเอียงและมีทัศนคติที่ดีต่อการศึกษาและจะ เป็นผู้ที่ส่งเสริมการศึกษาของชาติต่อไป (ไมทัมหมัด อับดุลกาเดร์ ผู้รวบรวม, 2520: 2)

ในส่วนของรัฐบาลเองก็ได้ดำเนินงานจัดการศึกษาภาคบังคับอย่างแพร่หลาย เนื่องจากในทัศนะของรัฐบาล เห็นว่า หากจัดการศึกษาภาคบังคับให้ดีแล้วก็จะ เป็นการแบ่งเบาการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ (กระทรวงมหาดไทย 2484: 2: 14) ดังนั้นรัฐบาลจึงดำเนินการจัดการศึกษาภาคบังคับอย่างจริงจัง เช่นเดียวกับการศึกษาผู้ใหญ่ แม้จะเป็นช่วงที่ประเทศกำลังอยู่ในภาวะของสงคราม แต่รัฐบาลก็สามารถเกณฑ์เด็กที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์บังคับ เข้าเรียนได้มากขึ้น (ระลึก ธาณี 2527: 119)

สำหรับทัศนะของบุคคลและหน่วยงานโดยทั่วไปที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ นั้น อาจกล่าวได้ว่ามีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ กล่าวคือ เมื่อรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ดำเนินการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้แก่พลเมืองอย่างเป็นทางการแต่เริ่มแรกนั้น ก็มีฝ่ายที่ยังไม่เข้าใจถึงจุดประสงค์ของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลโดยแท้จริง ทำให้มีทัศนะในเชิงลบต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ "เป็นการจับปลาสองมือ" คือ การที่รัฐบาลจัดทั้งการศึกษาภาคบังคับและการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งในท้ายที่สุดก็จะดำเนินงานไม่ได้ผลดีทั้งสองประการ ทัศนะเช่นนี้คือทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร

ตารางที่ 7 แสดงผลการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในด้านการวัดผลการศึกษาของพลเมือง ตั้งแต่ พ.ศ. 2484-2486

ปีการศึกษา	เวลาสอบ	ภาคการศึกษา	ประเภทของหลักสูตรการศึกษาผู้ใหญ่ที่ทำการสอบ	จำนวนจังหวัดที่ดำเนินการสอบ	จำนวนผู้เรียนในจังหวัดที่ดำเนินการสอบ	จำนวนผู้ได้รับคัดเลือกให้เข้าสอบ	จำนวนผู้เรียนที่สอบผ่าน	คิดเป็นร้อยละของจำนวนผู้เรียน	คิดเป็นร้อยละของจำนวนผู้เข้าสอบ	หมายเหตุ
ปีการศึกษา 2484	สิงหาคม 2484	ภาคต้น	หลักสูตรภาคต้น	60	328,515	60,338	35,870	10.82	59.44	ในปีการศึกษา พ.ศ. 2483 ยังไม่มีการสอบ เนื่องจากกระทรวงธรรมการยังไม่ได้ประกาศใช้ระเบียบการสอบไล่ ดังนั้นผู้เริ่มศึกษาโรงเรียนผู้ใหญ่ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2483 จึงเลื่อนมาสอบในเดือนสิงหาคม 2484
			หลักสูตรภาคต้น	42	158,035	61,100	41,164	26.04	67.37	
	มกราคม 2485	ภาคปลาย	หลักสูตรภาคปลาย	33	46,722	33,739	24,790	53.05	73.47	
			หลักสูตรภาคพิเศษ	3	2,092	1,101	929	44.40	87.37	
ปีการศึกษา 2485	มิถุนายน 2485	ภาคต้น	หลักสูตรภาคต้น	64	195,413	70,830	50,175	25.67	70.83	
			หลักสูตรภาคปลาย	59	71,384	46,814	37,003	51.62	75.64	
			หลักสูตรภาคพิเศษ	6	5,007	2,365	1,809	36.12	76.49	
	ธันวาคม 2485	ภาคปลาย	หลักสูตรภาคต้น	66	296,922	113,026	87,143	29.34	77.09	
			หลักสูตรภาคปลาย	66	188,523	133,076	109,667	58.17	82.40	
			หลักสูตรภาคพิเศษ	7	13,171	6,034	4,398	33.39	72.98	
			หลักสูตรภาคพิเศษสำหรับคนต่างด้าว	24	1,689	717	666	35.25	92.88	
ปีการศึกษา 2486	มิถุนายน } ธันวาคม } 2486	ภาคต้น } ภาคปลาย }	หลักสูตรภาคต้น	68*	-	370,501	279,564	-	75.45	* ในจำนวน 68 จังหวัด มี 64 จังหวัด ที่จัดสอบทั้งสองภาคเรียน (เดือนมิถุนายน และเดือนธันวาคม 2486) อีก 4 จังหวัด จัดสอบเฉพาะภาคปลายปีครั้งเดียว
			หลักสูตรภาคปลาย	67**	-	427,076	364,624	-	85.37	
	มิถุนายน } ธันวาคม } 2486	ภาคต้น } ภาคปลาย }	หลักสูตรภาคพิเศษ	9	-	16,566	11,060	-	71.29	
			หลักสูตรภาคพิเศษ (คนต่างด้าว)	13	-	414	333	-	80.43	

ที่มา : รวบรวมจากรายงานการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ ประจำปี พ.ศ. 2484-2486.

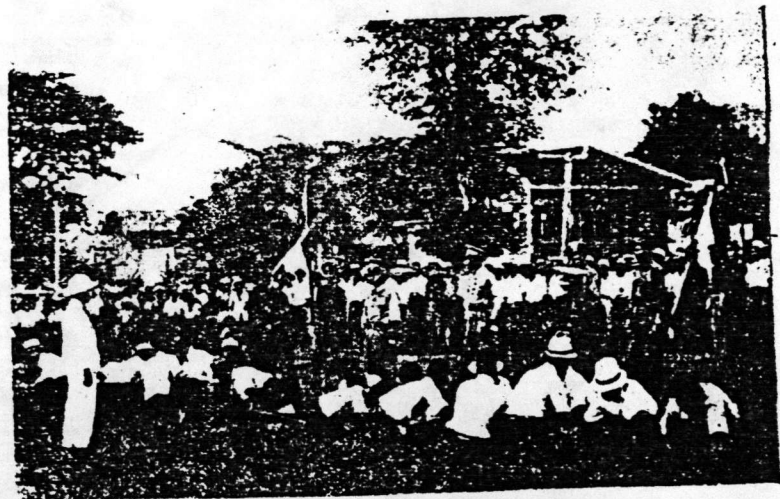
ภาพที่ 4 การสอบไล่ปากเปล่าตามหลักสูตรการศึกษานักศึกษาผู้ใหญ่ ภาคต้น
 รอบมิถุนายน ๒๔๘๔
 โรงเรียนผู้ใหญ่ตำบลโคกหม้อ ๑
 (โคกหม้อประชาชนูทิศ วัดโคกหม้อ)
 จังหวัดนครสวรรค์

ที่มา รายงานการศึกษาผู้ใหญ่ประจำปี พ.ศ. ๒๔๘๔

สอบไล่

ภาพที่ ๕ โรงเรียนผู้ใหญ๋ตำบลบางนรา ๑ (มัสยิด) นราธิวาส

งานรื่นเริงปิดภาคเรียน

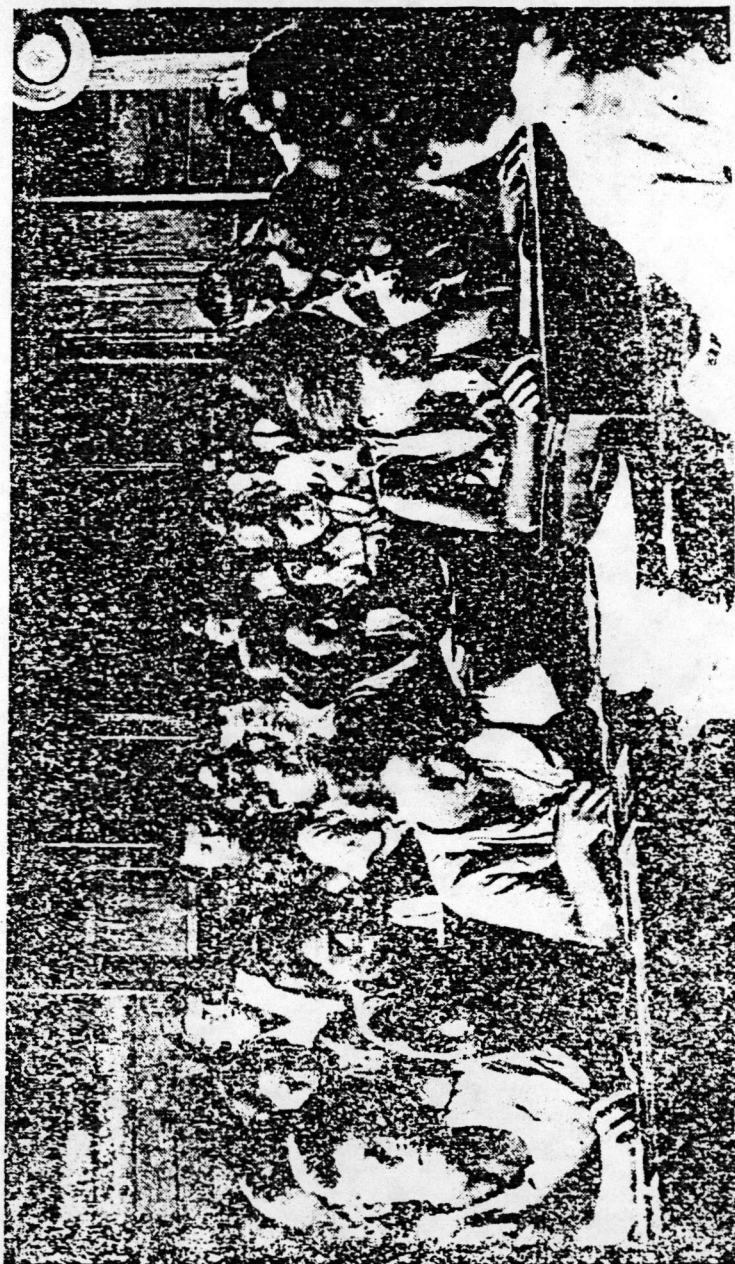
ภาพที่ ๖ ชุมนุมนักศึกษาผู้ใหญ๋ เลข

ครั้งที่ 10/2482 ธันวาคม 2487) ซึ่งนอกจากจะไม่เห็นด้วยแล้ว ยังวิตกว่าการศึกษาผู้ใหญ่ จะมีผลกระทบกระเทือนต่อการประกอบอาชีพของราษฎร และจะมีผลกระทบต่อไปถึง เศรษฐกิจ ของชาติ แม้ว่ารัฐบาลจะจัดแบ่งเวลาในการเรียนของนักศึกษาผู้ใหญ่ให้เหมาะสมกับอาชีพแล้ว ก็ตาม (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 8/2485 กันยายน 2485) นอกจากนี้ ในส่วนของราษฎรที่รู้หนังสือแล้วจำนวนร้อยละ 80 ต่างมีความคิดเห็น เกี่ยวกับการจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ว่า " เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ หรือ เป็นสิ่งอุดรที่คิดจัดให้ผู้ใหญ่เรียนหนังสือ" (กะชวงสิกสาธิการ 2485: 27)

อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ทำการรณรงค์จัดการศึกษาผู้ใหญ่ ในปี 2486 โดยขอความร่วมมือจากทั้งฝ่ายหน่วยงานของรัฐบาลและเอกชนให้ดำเนินงานจัดการ ศึกษาผู้ใหญ่เพื่อช่วยส่งเสริมนโยบายของรัฐบาล ในระยะนี้ได้มีเสียงที่สะท้อนกลับมาในลักษณะ เชิงบวกจากหนังสือพิมพ์ เป็นส่วนใหญ่ที่แล เห็นคุณค่าของการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ของ รัฐบาล และให้การสนับสนุนรัฐบาลในการดำเนินงาน เป็นอย่างดี ดังข้อความที่ปรากฏใน หน้าหนังสือพิมพ์ว่า " เราขอรับรองด้วยสุจริตใจว่า จะได้ทำหน้าที่อย่างเต็มสติกำลัง ด้วยเรา เห็นตระหนักแล้วว่า ถ้ามีผู้รู้หนังสือเพิ่มขึ้นเท่าไร ชาติ และการหนังสือพิมพ์ก็จะ เจริญยิ่งขึ้น เท่านั้น" (ไทยใหม่, 4 มิถุนายน 2486) อย่างไรก็ดี ทศณะดังกล่าวก็ได้ชื่อว่า เป็นทศณะ ของหนังสือพิมพ์ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลในช่วงสมัยนั้น

นอกจากนี้แล้วยังมีทศณะของบุคคลที่มีความคิด เห็น เกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ของรัฐบาลที่เกี่ยวกับสตรี ดังนี้ " สตรีไทยซึ่ง เคยถูกหวงห้ามการเล่าเรียนตามความคิด ไยราษ ก็พากันถือโอกาสเข้ารับความรู้กัน เป็นอันมาก บางแห่งมีจำนวนมากกว่าผู้ชายเสียอีก" (เปลื้อง ฌ นคร 2484: 249)

กล่าวโดยสรุป แม้ว่ารัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม จะดำเนินงานจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ในช่วงระยะที่สั้นและได้รับการมองมีทั้ง เชิงบวกและเชิงลบต่อการดำเนินงานจัดการศึกษา ผู้ใหญ่ แต่ในช่วง เวลาที่เองได้เป็นช่วงที่สะสมประสบการณ์ในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ ที่จะชี้ ให้เห็นปัญหาต่าง ๆ ของการนำไปดำเนินงานในเวลาต่อมา ประการสำคัญคือ การดำเนินงาน จัดการศึกษาผู้ใหญ่ของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในช่วงสมัยนี้ ถือได้ว่าเป็นการดำเนินงาน ที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญให้แก่รัฐบาลสมัยต่อมา

ภาพที่ 7 โรงเรียนผู้ไทตำบลนา ๓ (อ.คุดมบูรณ์) จังหวัดสุโขทัย

ที่มา รายงานการศึกษาผู้ใหญ่ประจำปี พ.ศ. 2484